

ArkeoHİTİT

Hitit Üniversitesi Arkeoloji Kulübü Dergisi

Güz 2018-2019 Sayı: 2

Arkeoloji ve Edebiyat

İlişkisinde Üç Kitap

Emrullah KALKAN

Erken Demir Çağı

Orta Anadolu'da Ekonomik Yapı

İlker ÇAKMAK

Dana Adası

Su Altı ve YüzeY Araştırması

Halil AKKUŞ

Babiller

Din, Bilim, Sanat

Sezer DÜNDAR

Urartu Dili

Yazı Sistemi ve Kökeni

Sezer DÜNDAR

Büyük İskender

Doğu ve Batı Bakış Açısıyla

Kudret SEZGİN

Aphrodite

Yunan Mitolojisi

Ensar SOY

ArkeoHİTİT

**Hitit Üniversitesi Arkeoloji Bölümü
Öğrenci Dergisi**

Yıl: 1

Sayı: 2

Editör

Sezer DÜNDAR

Tasarım

Emrah TEMİR
Sezer DÜNDAR

Kapak Fotoğrafı

“Dana Adası, Mersin”
Halil AKKUŞ

Baskı ve Cilt

“Ekspress Fotokopi”
Karakeçili Mah. Azap Ahmet Sok. 51/G
Merkez/Çorum

İLETİŞİM

arkeohitit@hotmail.com

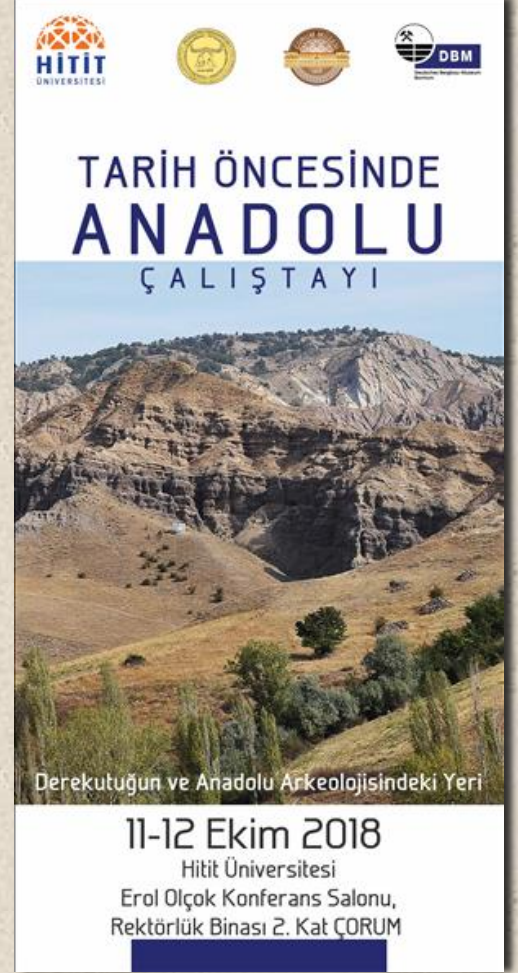
Güz
2018-2019

HABER

Tarihöncesinde Anadolu Çalıştayı Gerçekleştirildi

Hitit Üniversitesi Hitit Uygarlığı Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Alman Madencilik Müzesi tarafından düzenlenen “**Tarih Öncesinde Anadolu**” konulu Çalıştay 11-12 Ekim tarihinde Rektörlük-Erol Olçok Konferans Salonunda gerçekleştirilmiştir.

Güneydoğu Anadolu Bölgemizden Trakya'ya kadar tüm Anadolu coğrafyasının özellikle Kalkolitik ve Tunç Çağlarının ele alındığı çalıştayda, yurt içi ve yurt dışından katılan konuşmacılar tarafından toplamda 18 bildiri sunulmuştur. İstanbul Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Binali Yıldırım Üniversitesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi ve Bülent Ecevit Üniversitesi ve çalıştaya ev sahipliği yapan Hitit Üniversitesinden çok sayıda araştırmacının bildirisi sunulmuş ve bildiriler sonrasında yer verilen uzun tartışmada, bölümler sayesinde birçok arkeolojik sorunsal hakkında yeni fikirler ve hatta yine üniversitemiz Arkeoloji Bölümü öncülüğünde olması planlanan yeni çalıştayların fikirleri doğmuştur. Bu çalıştayda sunulan ve çeşitli bölgeleri ele alan bildirilerin yer aldığı oturumların sonunda ise ilimizin Bayat İlçesinde yer alan ve önemli bir tarihöncesi dönem maden işletmesi olan Derekutuğun ve Anadolu Arkeolojisindeki yerine değinilen oturumla birlikte çalıştayımız son bulmuştur.

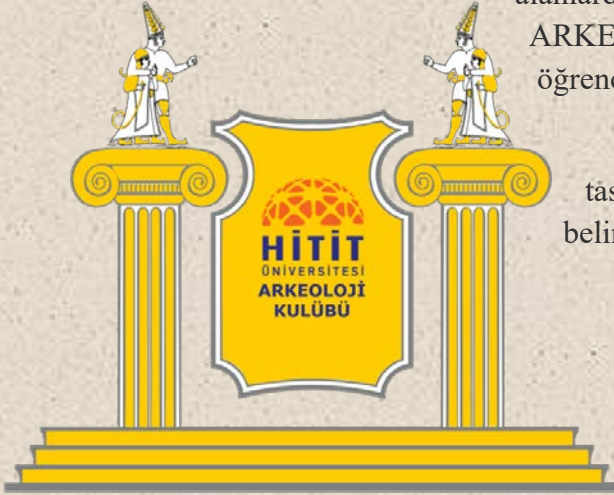

Arkeoloji Kulübü Tanıtım Toplantısı Gerçekleştirildi

07.11.2018 Tarihinde Fen-Edebiyat Fakültesi Abdulkadir OZULU Konferans Salonunda Bölüm Öğretim Üyeleri ve öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda 2018-2019 Akademik Yılı Kulüp Seçim Süreci ve yapılması planlanan faaliyetler tartışılarak kulübün bu akademik yıl içerisindeki yönetim kurulu görevleri belirlenmiştir.

Çanak çömlek üretim etkinliğinden teknik gezilere, panellerden sempozyumlara kadar çeşitli alanlarda varlık gösterebilmesi için HİTİT ÜNİVERSİTESİ ARKEOLOJİ KULÜBÜ'nün yol haritası bölüm hocalarımız ve öğrencilerimizin ortak istekleri ile belirlenmiştir.

Gerçekleştirilen toplantıda Sn. Kudret SEZGİN'in tasarladığı kulüp logosu dikkat çekti ve kulüp logosu olarak belirlenmiştir.

Arkeoloji Kulübü İlk Etkinliđi Olan Çorum Múzesi Gezisi Gerçekleştirildi

8 Aralık 2018 Cumartesi gúnu “Hitit Üniversitesi Arkeoloji Kulübü” tarafından saat 14.00da orum Múzesi gezisi düzenlenmiştir.

Kulüp başkanı Halil AKKUŞ ve Arş. Gör. Emrullah KALKAN önderliğinde düzenlenen geziye Dr. Kudret SEZĐİN ve Doç. Dr. Özlem Sir GAVAZ da katılmıştır.

Sohbet havasında geçen gezi, üç farklı hocamızın rehberliğiyle verimli bir süreç hâline gelmiştir. Yazı öncesi dönem eserleri üzerinde Arş. Gör. Emrullah Kalkan bilgiler verirken, Hitit dönemi hakkında Doç. Dr. Özlem Sir GAVAZ ve daha çok yunan-hitit ilişkisine dair de Dr. Kudret SEZĐİN bilgiler vermişlerdir.

Gezi sonrası katılan öğrenciler ile hocalarımız arasında kısa süreli arkeolojik bir buluşma gerçekleştirilmiş ve etkinlik tamamlanmıştır.

ARKEOLOJİ VE EDEBİYAT İLİŞKİSİNDE ÜÇ KİTAP

*Emrullah KALKAN

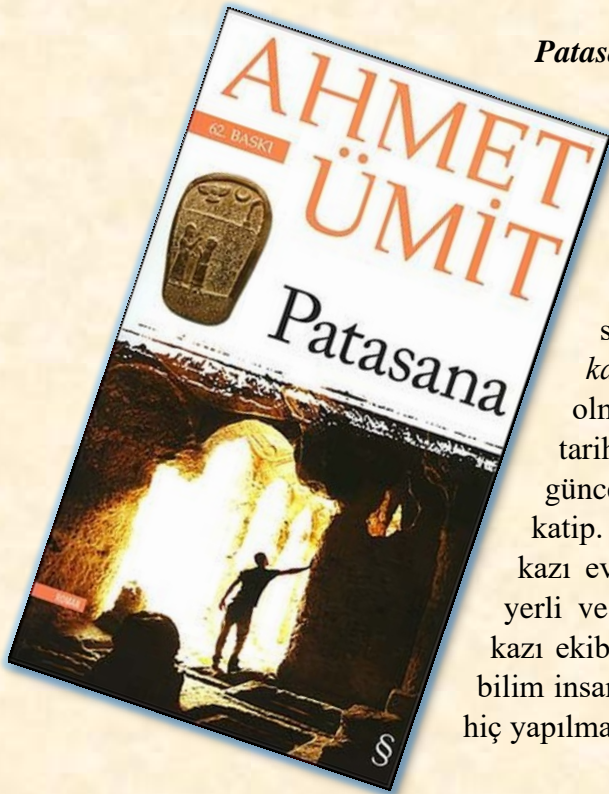
Arkeoloji bölümü öğrencilerinin bahar aylarının gelmesi ile oluşan bu güzel havalarda, dışarıya çıkıp, güzel bir parkta ve ya kırdaki vakit geçirirken, kahvelerine eşlik etsin etmesin "acaba ne okusam?" gibi bir kitap kararsızlığı var ise buyurun sizi böyle alalım...

Arkeoloji disiplini, odağında insan olduğu için insanın elinin değdiği her konu ile ilişki içindedir. Ancak genelde arkeoloji ile interdisipliner çalışmalar yürüten bilim dalları söz konusu olduğunda akla ilk önce materyal kültür üzerinde metrik incelemelerde bulunan fen bilimleri gelmektedir. Ancak arkeolojinin fen bilimleri dışında, felsefe, sosyoloji ve edebiyat gibi sosyal bilimlerle de bağdaşıklığı vardır. Bunun için ülkemizde 2010 yılından sonra yayınlanmış üç roman çok önemlidir:

Arkeoloji-Edebiyat ilişkisinin tahtında oturan Agatha Christie'nin bir arkeolog eşi olması sayesinde katıldığı arkeolojik kazılara yazar gözlüklerinden bakabilmemizi sağladığı romanlarından beri Türkiye'de belki de bu dalda karşımıza çıkan ilk Türkçe roman Patasana'dır.

Agatha Christie eşi Max Mallowan'ın yürüttüğü kazı çalışmalarını açma kenarına uzanarak izlerken.

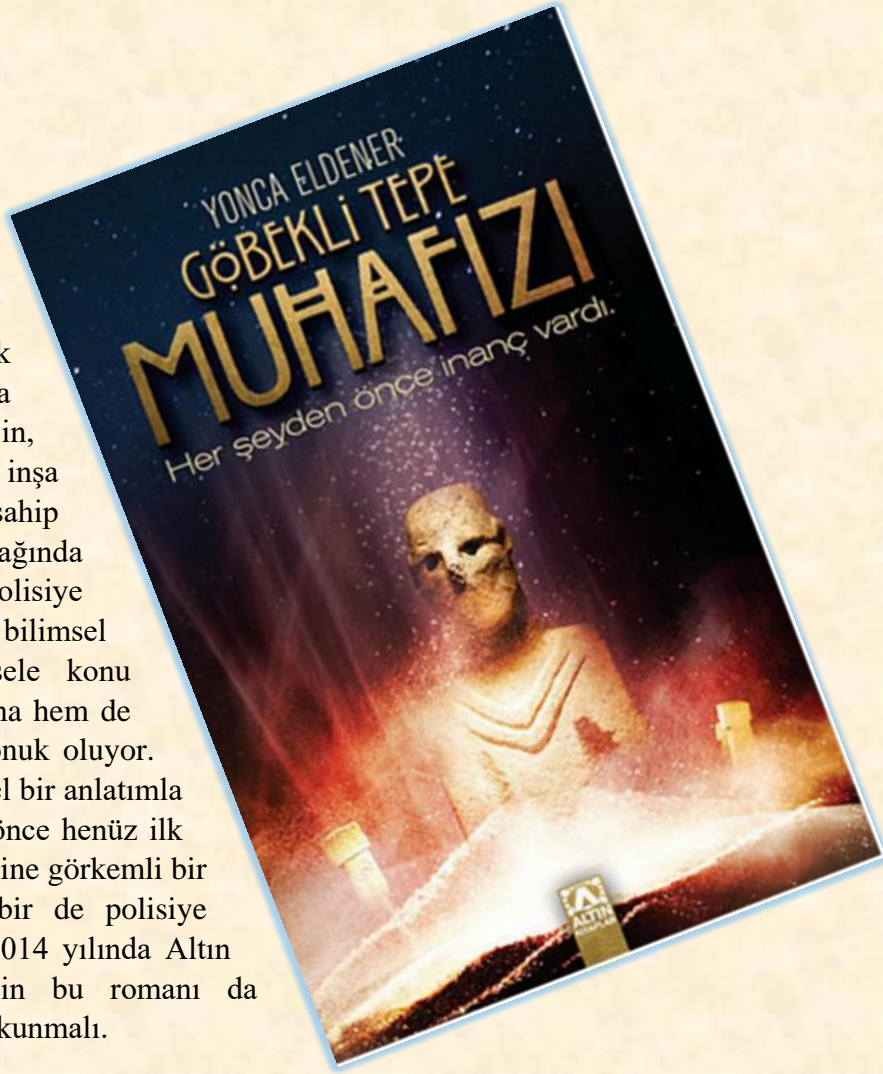
Patasana Gaziantep yakınlarındaki bir Geç Hitit kent-devletinde yürütülmekte olan bilimsel bir arkeolojik kazının ve bu kazının yürütüldüğü bir kazı evinin odağında gelişen polisiye türündeki olayları içeren harika bir roman. Bir arkeolojik kazı güncesi tadında olan roman Ahmet Ümit'in muazzam anlatımıyla, 2011 yılında Everest Yayınları'ndan çıktı. Macera severlerin yanı sıra "bir kazıya katılacak ve ya katılmakta olan arkeoloji öğrencisi" için bu roman olmazsa olmazdır diyebiliriz. Patasana üç bin yıl öncesine tarihlenen bir tablet arşivinin, zekice kurulan bir analogi ile güncel olaylar üzerinden bizlere mesajlar gönderen antik bir katip. Patasana'nın arşivlerindeki bu mesajlara tercüman olan kazı evi, kazı başkanı, kazı evi bekçisi, bakanlık temsilcisi, yerli ve yabancı arkeologlar, epigraflar ve yerel yönetim ile kazı ekibinin ilişkilerinin romanlaşması, arkeoloji camiasındaki bilim insanlarınca her zaman yazılmak istenen ancak bugüne dek hiç yapılmayan bir işin başarıyla tamamlanmış hali.

*Hitit Üniversitesi Arkeoloji Bölümü

emrullahkalkan@gmail.com

<https://www.instagram.com/emrullahkalkan/>

Göbeklitepe Muhafızı ülkemiz arkeolojisinin belki de en heyecan verici keşiflerinin yapıldığı Göbeklitepe'deki 12.000 yıl öncesine ait ve henüz tarım ve hayvancılık ekonomisinin başlamadığı, ya da Childe'nın söylemiyle Neolitik Devrim'in, henüz gerçekleşmediği bir çağda inşa edilmiş, muazzam estetikte ve işçiliğe sahip tapınaklarla örülü kutsal alanın odağında gerçekleşen olayları konu alan bir polisiye roman. Göbeklitepe yazılmış yüzlerce bilimsel yayına ve çekilmiş onlarca belgesele konu olmasının ardından, bir polisiye romana hem de Türkçe olarak ilk kez bu romanda konuk oluyor. Bilim insanlarının her ne kadar bilimsel bir anlatımla tarif edilmeye çalışılsa da 12.000 yıl önce henüz ilk köyler bile yeni yeni kurulurken böylesine görkemli bir kutsal alan kurulmasının gizemine bir de polisiye romanın maceracı mistiği eklenmiş. 2014 yılında Altın Kitaplar'dan çıkan Yonca Eldener'in bu romanı da mutlaka okunmalı.

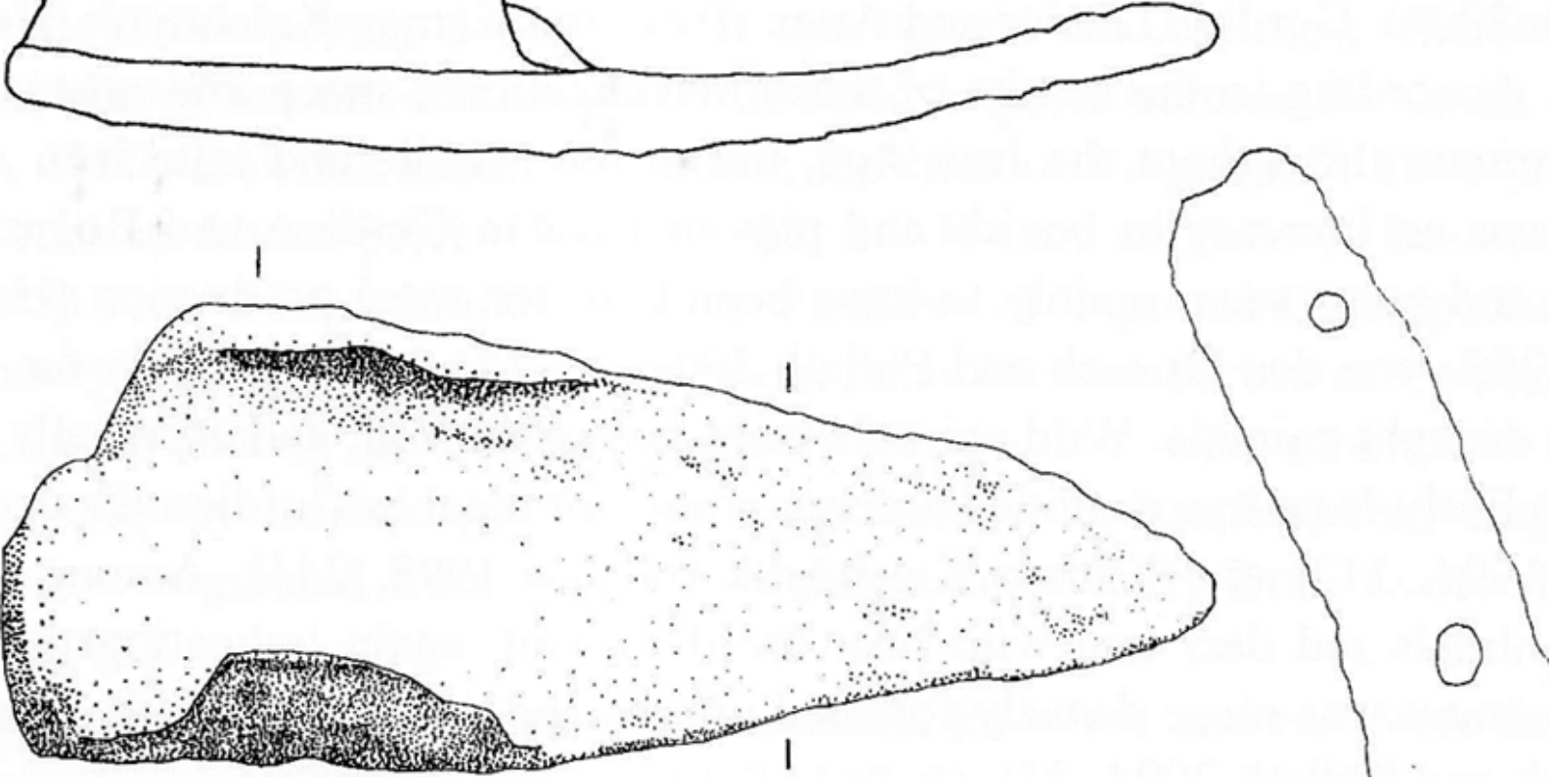
BUKET UZUNER
UYUMSUZ DEFNE KAMAN'IN MACERALARI
TOPRAK

Toprak diğer romanlar gibi Arkeoloji-Edebiyat ilişkisi içerisinde olmasının yanı sıra, romanın Çorum'da bulunan Hitit İmparatorluk merkezlerinin çevresinde geçmesi Hitit Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri için ayrıca önemli. Buket Uzuner gibi usta bir romancının kaleme aldığı romanda Hitit Devletinin kadim merkezlerinin büyüü ekolojik bir alt metinle sunulmuş. Su-Toprak-Ateş-Hava dörtlemesi olarak yayınlanması düşünülen serinin ikinci kitabı Toprak yine Patasana gibi Everest Yayınları'ndan 2015 yılında çıktı.

*Hitit Üniversitesi Arkeoloji Bölümü

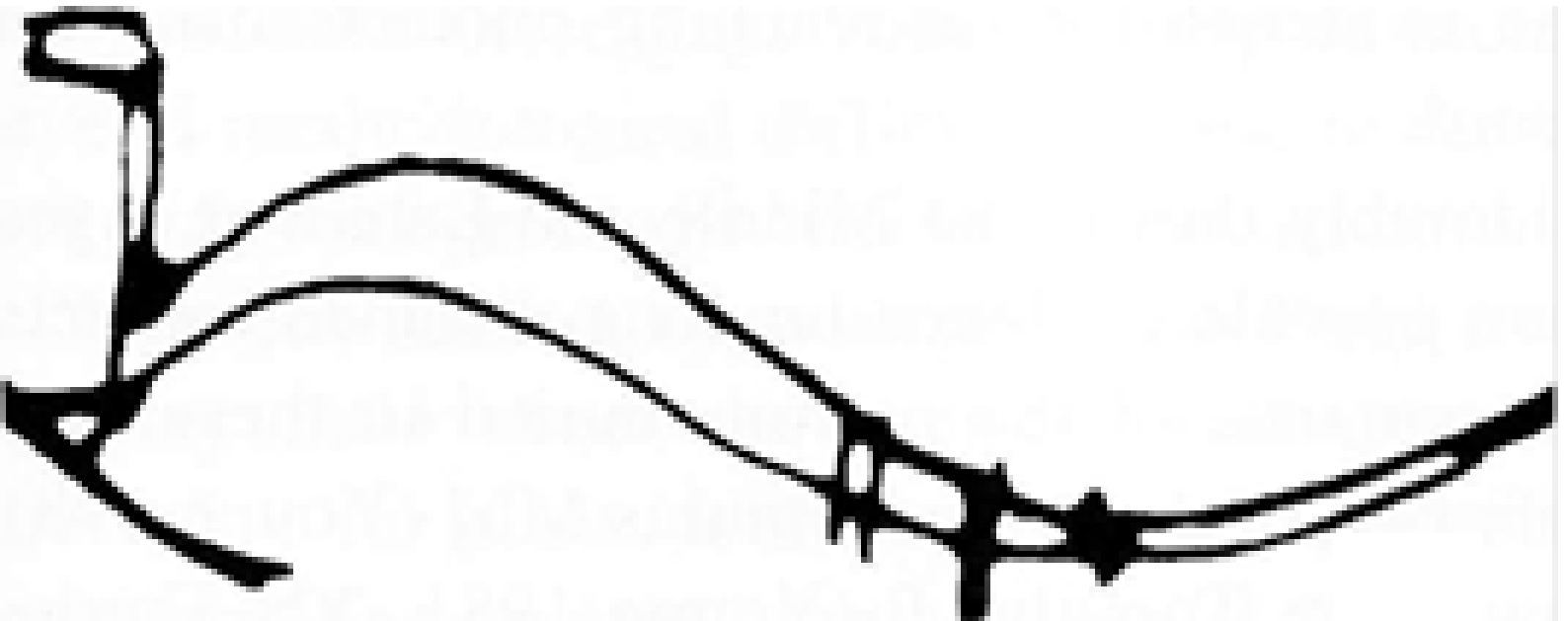
emrullahkalkan@gmail.com

<https://www.instagram.com/emrullahkalkan/>

ERKEN DEMİR ÇAĞINDA ORTA
ANADOLUDA EKONOMİK YAPI

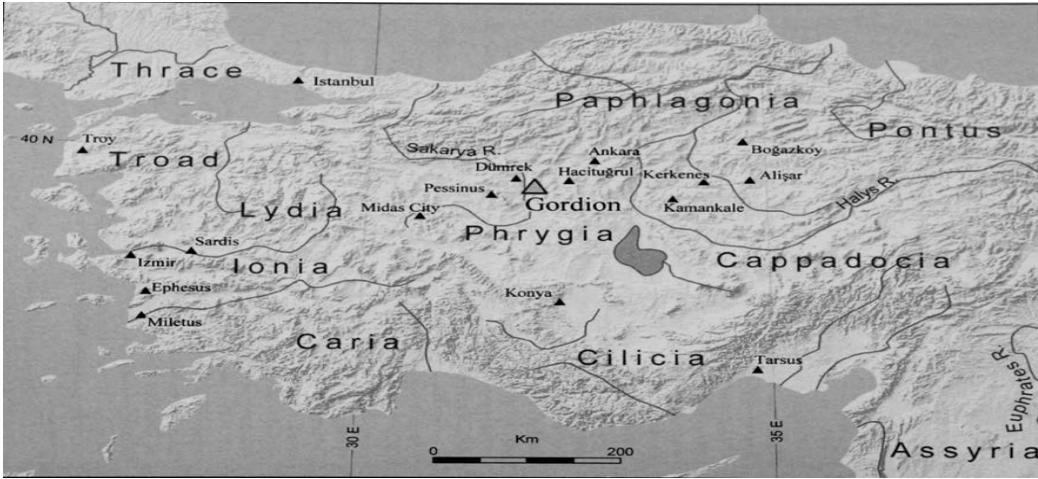
İlker ÇAKMAK

ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA ORTA ANADOLU'DA EKONOMİK YAPI

*İlker ÇAKMAK

Orta Anadolu genellikle Anadolu Platosu olarak da tanımlanmaktadır. Batıda kıyı ovalarından nehir vadilerine kadar uzanan bölge, doğuda ise kabaca Fırat Nehri yatağı ile sınırlanmaktadır. Orta Anadolu'nun batısı Friglerin tarihi coğrafyasını teşkil eden Gordion civarı ve Midas Şehirini de içine almaktadır. Bölgenin güneydoğu kesiminde, diğer bir deyişle Kızılırmak'ın güneyinde ise Tabal olarak isimlendirilen bölge bulunur. Yazılı belgelerde ismi geçen Kaşka, Muşki gibi diğer toplulukların veya politik oluşumların coğrafi konumu ise, ya kesin olarak tanımlanamamış ya da belirgin maddi kültür verileri ile bağdaştırılamamıştır¹.

Anadolu Coğrafyası Genel Görünümü (Kcalhofer, 2005: 2, Harita 1)

Erken Demir Çağ çözümlenmemiş sorunlarıyla günümüzdeki arkeolojik çalışmaların ilgi odağı haline gelmiştir. Demir Çağı Anadolu'da Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1200'lerde yıkılmasından sonra başlar ve Büyük İskender'in askeri seferlerini takiben Anadolu topraklarında, Pers egemenliğinin sona erdirilmesiyle M.Ö. 330'da biter. Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı M.Ö. 1190-850'ye, Orta Demir Çağı M.Ö. 850-650'ye, Geç Demir Çağı da M.Ö. 650-330'a tarihlendirilmektedir².

¹ Genz, 2011: 331.

² Dönmez, 2010: 15.

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Tunç Çağı son bulmuş ve Erken Demir Çağı başlamıştır. Bu dönem için tespit edilmiş olan yerleşimler ve arkeolojik veriler dönemin aydınlatılabilmesi açısından öncelikli konular olmuştur. Bu bağlamda, Gordion, Hattuşa, Kaman-Kalehöyük, Alishar Höyük, Oluz Höyük, Oymağaç gibi merkezlerde yapılan kazılar konunun aydınlatılabilmesi bakımından önemli veriler sunarlar. Ayrıca Karadeniz bölgesinde ve Sivas İli'nde gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları da konuya ilişkin katkılar sağlamaktadır.

Kızılırmak kavisi içinde Erken Demir Çağı'na dair bilgilerimizin kısıtlı olması yüzünden sosyo-politik yapılanma hakkında söylenebilecekler oldukça azdır. Şimdiye kadar elde edilmiş yetersiz kanıtlar tarım temelli köy tipi yerleşmelerin varlığına işaret eder; ayrıca Orta Anadolu'nun büyük kısmı için sınıflara ayrılmış hiyerarşik bir toplum yapısına dair bulgular da yoktur. Bu köyler de yaşayanların etnik kökeni hakkında bir şey söylemek zordur³.

Eldeki veriler Demir Çağı'nda Hattuşa'da yaşayan topluluğun etnik kökenleri hakkında kesin yargılara varmak için yeterli düzeyde değildir. Bu grupların Hitit nüfusunun devamı mı, yoksa buraya başka yerden mi göç ettikleri bilinmezken Anadolu dışından geldiklerine dair bir veri ya da bilgi de söz konusu değildir. Bu döneme ait olan seramikler, daha çok Orta Anadolu'nun Hitit dönemi öncesi seramik grupları ile bağlantılı gözükmektedir⁴.

Hattuşa'da, Büyükkaya'da gerçekleştirilen kazılar Erken Demir Çağı'nın yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi noktasında güncel veriler sağlamıştır. Hitit İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Büyükkaya'da M.Ö. 12 ve M.Ö. 8. yüzyıl aralığında kesintisiz olarak devam eden bir yerleşimin izleri karşımıza çıkar. Ele geçen verilerin değerlendirilmesiyle, burada yaşamış olan insan topluluklarının köklerinin, Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı dönemlerinde görülen eski bir Anadolu kültürünü devam ettirdikleri görüşü hâkimdir⁵.

Orta Anadolu'da görülen elverişsiz coğrafi şartlar bölgedeki kültürel ve sosyal gelişimi önemli ölçüde etkilemiştir. Sulama sistemlerinin inşası, suyun temini ve yönetiminin çok erken dönemlerden itibaren uygulanması, sonuç olarak beraberinde getirdiği katı bir hiyerarşiye sahip olan, yerleşik bir toplumun geliştiği

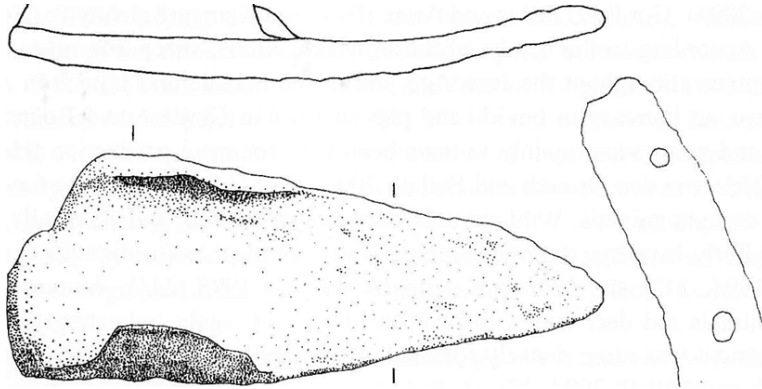
³ Genz, 2007: 136-137.

⁴ Genz, 2012: 87.

⁵ Seeher, 2000: 22.

Mezopotamya'dan farklı olarak Orta Anadolu'da küçük çiftçilerden oluşan ve yağmur suyuna dayalı tarımla işleyen bir ekonomik düzen hâkimdir⁶. Bu durum aradan geçen binlerce yıla rağmen 19. yüzyıldaki Sanayileşme Devrimi'ne kadar neredeyse hiç değişmemiştir⁷.

Orta Anadolu Demir Çağı ekonomisinin temelinde kuşkusuz tarım ve hayvancılık bulunmaktadır. Maalesef bu güne kadar çok az arkeobotanik araştırma yapılmıştır ve bunlar da ön hazırlık niteliğindedir⁸. Sadece Boğazköy ve Kuşaklı'nın Demir Çağı tabakalarında bitki kullanımına dair araştırmalar söz konusudur. Bu değerlendirmelere göre yalnızca besin olarak tüketilmeyen, fakat aynı zamanda bira yapımında da kullanılan tahıllar başlıca ürün olmuş, diğer bitkiler ise küçük bir rol oynamıştır⁹. Arpanın bira yapımında önemli bir yeri vardır. Orta Anadolu Demir Çağı tarımı hakkında diğer ipuçları yerleşimlerdeki tarım aletlerinden elde edilir¹⁰. Boğazköy'den bazı saban parçaları ele geçmiştir. Gordion'da, Megaron 2'deki M.Ö. 9. yüzyıla tarihlenen kazıma çizimlerin arasında bir saban tasviri de mevcuttur¹¹. Ayrıca Orta Anadolu'da Demir Çağı'nda sabanlar dışında oraklarda tarımsal faaliyetler için kullanılmışlardır¹².

⁶ Wittfogel, 1959: 387-388.

⁷ Schachner, 2012b: 29-31.

⁸ Miller, 1993: 1999.

⁹ Genz, 2007: 135-136.

¹⁰ Genz, 2011: 356.

¹¹ Young, 1969: 271; McClellan, 1975: 267; Genz, 2007: 135-136.

¹² Genz, 2011: 356.

Boğazköy'de ele geçen saban demiri (Genz, 2011: 357)

Schachner, Hattuşa'nın büyüklüğü düşünülürken Erken Demir Çağı'nda yerleşmenin surla çevrilmiş olmasının imkânsız olduğunu, şehrin varlığını devam ettirebilmesi için, gerekli olan birçok tarım ürününü veya hammaddeyi yakın çevreden temin etmiş olması gerektiğini belirtir¹³.

Bölgede, Erken Demir Çağı'nda hayvancılığa dair kanıtlar biraz daha tatmin edicidir. Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük'te bulunan hayvan kemikleri üzerinde gerçekleştirilen ayrıntılı analizler, Demir Çağı boyunca topluluklar tarafından koyun ve keçinin ağırlıklı olarak tüketildiğini göstermiştir, fakat bu merkezlerde Orta ve Geç Demir çağlarında büyük baş hayvanlarda ve yaban domuzlarında – en azından Boğazköy'de artış fark edilmektedir. Koyun ve keçinin esasen eti yanısıra yünleri için beslendikleri, büyük baş hayvanların ise eti ve sütünden yararlandığı, ayrıca bunların yük hayvanı olarak da kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Yaban hayvanlarda avlanmış ve özellikle Kaman-Kalehöyük'te Erken Demir Çağı boyunca önemli bir besin kaynağı olmuştur. Bunlar arasında alageyik ve yaban domuzu öne çıkar. Bundan hareket ile Genz, bölgenin bu dönemlerde sık ormanlarla kaplı bir coğrafyaya sahip olduğunu belirtir¹⁴.

Bu arada, kazısı yürütülen merkezlerde, Erken Demir Çağı'nda olağanüstü yoğunlukta hayvan kemiği tespit edilmiştir¹⁵. Ayrıca Gordion da YHSS 8 tabakasında eşek kemikleri fazla iken YHSS 7B % 89'a varan oranda at tespit edilmiştir¹⁶.

Boğazköy Büyükkaya tepesinde Erken Demir Çağı tabakasında küçük bir bronz atölyesi tespit edilmiştir¹⁷. Boğazköy'de Orta platoda ayrıca Erken Demir Çağı'na tarihlenen madencilik ile ilgili bulgular da görülür. Buluntular demir işliğinden elde edilmiştir. Bunlar arasında demir, tunç ve kurşundan yapılmış objelerin yanı sıra, metal

¹³ Schachner, 2013a: 11.

¹⁴ Genz, 2007: 136.

¹⁵ Seeher, 2000: 19.

¹⁶ Henrickson ve Voigt, 1998: 86-87.

¹⁷ Seeher, 1997: 328.

ustasının alet yapımında kullandığı geyik boynuzlarından saplar da ele geçmiştir. Erken Demir Çağı'na tarihlenen bu maddi kültür kalıntılarının Hitit İmparatorluk Çağı örnekleri ile tamamen farklı olduğu da gözlemlenmiştir. Bu farklılığı gösteren en iyi buluntu grubu el yapımı seramiklerdir¹⁸.

Boğazköy Büyükkaya da Erken Demir Çağ metal işliğı (Genz, 2007: 130)

Boğazköy'deki Büyükkaya tepesinin Erken Demir Çağı tabakalarında küçük bir tunç ve demir işliğı kazılmışsa da, Orta Anadolu'da Erken Demir Çağı'na ait metal buluntular sayıca oldukça azdır. Orta ve Geç Demir Çağı'na gelindiğinde ise bu durum iyileşir; örneğin Boğazköy'de, Demir Çağı'nın ilerlemiş sürecinde zengin metal buluntuların varlığı bilinir¹⁹.

Sonuç olarak, Erken Demir Çağı'na ait bilgilerimiz son derece kısıtlıdır. Bu veriler de büyük ölçekli yerleşim yerlerinden elde edilen sonuçlara göre şekillenmektedir. Daha küçük ölçekli merkezlerde yapılacak olan yeni çalışmalar konuya farklı boyutlar sağlayacaktır.

¹⁸ Seeher, 2000: 19.

¹⁹ Genz, 2007: 134-135.

KAYNAKÇALAR

Dönmez, Şevket. 2010. “Demir Çağı’nı Anlamak, Anlatmak”, **Haber**, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, S. 30, ss. 15-16.

Genz, Hermann. 2007. “Kızılırmak Bölgesi’nde Demir Çağı”, **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Ed. Hasan Sivas, Taciser Tüfekçi Sivas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, ss.127-140.

Genz, Hermann. 2011. “The Iron Age in Central Anatolia”, **The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC**. Ed. Gocha R. Tsetsckhladze. Leuven – Paris – Walpole, MA. pp. 331-368.

Genz, Hermann. 2012. “Boğazköy, Terk Edilmeyen Kent”, **Son Tunç Çağı’ndan Hellenistik Döneme Anadolu’nun Arkeoloji Atlası**, Ed. Necmi Karul, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık, S. 2, ss. 86-89.

Henrickson, C. Robert, Voigt, M. Mary, 1998. “The Early Iron Age at Gordion: The Evidence from the Yassihöyük Stratigraphic Sequence”, **Thracians and Phrygians: Problem of Parallelism, Proceeding of an International Symposium on The Archaeology, History and Ancient Languages of Thrace and Phrygia**, Ed. Sevim Buluç, N. Tuna, Z. Aktüre, M. Lynch, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, pp. 79-106.

Mcclellan, Joanna. A. 1975. The Iron Objects from Gordion, a Typological and Functional Analysis, Ph. D. thesis, University of Pennsylvania.

Miller, Naomi. F. 1993. “Plant Use at Gordion: Archaeobotanical Results from the 1988-1989 Seasons” **AJA** 97, pp. 304.

Schachner, Andreas. 2012. “Orta Anadolu’da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak Sırtındaki İmparatorluğu” **Colloquium Anatolicum Anadolu Sohbetleri 11**, Ed. Alparslan Metin, Akkaya Ali, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, ss. 25-54.

Schachner, Andreas. 2013. “Hitit Başkenti Hattuşa’nın Yakın Çevresiyle İlişkisi”, **4. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu**, Ed. Önder İpek, Çorum: Çorum Valiliği Yayınları, ss.11-44.

Seeher, Jürgen. 1997. “Die Ausgrabungen in Boğazköy Hattuşa 1996” **AA. Berlin: Deutsches Archäologisches Institut**, pp. 317-341.

Seeher, Jürgen. 2000. “Hattuşa/Boğazköy’ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükkaya Kazılarına Toplu Bir Bakış”, **TÜBA-AR**, Ed. Ufuk Esin, Ankara: Tübitak Yayınları, ss. 15-34.

Wittfogel, August. Karl. 1959. “Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power”, **The American Historical Review**, Published by: Oxford University press on behalf of the American Historical Association. Vol. 64, No:2, pp. 387-388.

Young, S. Rodney. 1969. “Doodling at Gordion”, **Archaeology** 22, America: Archaeological Institute of America, No: 4, pp. 270-275.

DANA ADASI

*Halil AKKUŞ¹

Mersin'in Silifke ilçesinin 2 km. uzaklıkta, yaklaşık 6 km² büyüklüğündeki Dana Adası'nda 2015 yılında Silifke Müze Müdürlüğü denetiminde Selçuk Üniversitesi Sualtı Araştırma Merkezi ekibi tarafından sualtı araştırmaları yapılmış, ada çevresinde Tunç Çağı'ndan Doğu Roma dönemine kadar tarihlenebilecek çapalar, batıklar ve kıyıyla bağlantılı yapı kalıntıları bulunmuştur. Bu çalışmalar sırasında

adanın kuzeybatısında gemi rampaları tespit edilmiş, 2016 yılında Silifke Müze Müdürlüğü başkanlığında aynı ekip tarafından yapılan çalışmalar sırasında denizcilik arkeolojisi ile ilgili çok önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Söz konusu projenin 2018 yılı çalışmalarına katıldım. Bu yazımda ise sizlere hem bir su altı arkeolojisi projesi hakkında hem de bir arkeolojik araştırma projesinin genel durumu hakkında arkeoloji okuyan bir öğrenci olarak deneyimlerimi aktaracağım.

Bu adada 20 günlük bir yüzey araştırması ve ada etrafında da 10 günlük sualtı çalışmaları yürütülmüştür. Bu tür bilimsel araştırma çalışmalarında herkesin görevi farklıdır. Bazılarımız tarafından ada üzerindeki çekekler² tekrardan gözden geçirilmiş, bazılarımız ise ada üzerinde daha önce tespit edilememiş sarnıçları tespit etmiş ve çizimlerini yapmışlardır. Araştırma gemisine döndüğümüzde, gruplar halinde ada üzerinde yaptığımız yüzey araştırması sonucunda bulduğumuz buluntular hakkında genel bir değerlendirme yapılır. O gün, ne yapıldığı, neler bulunduğu ortaya konulur. Bununla ilgili değerlendirme yapılır ve buluntuların fotoğrafları çekilir. Buluntular kendi içinde sınıflandırılır ve ayrı ayrı buluntu poşetine konulur. Dana adasına ulaşım deniz yoluyla yapıldığı için gemideki kişiler aslında hem arkeolog hem de birer denizcidirler. Çünkü bütün yaşam alanı gemidir. Bunun için

¹ Halil AKKUŞ, Hitit Üniversitesi Arkeoloji 4. Sınıf öğrencisi, hakkus011905@gmail.com

² Çekek, gemilerin çekildiği rampaya verilen isim.

denizde yaşanacak herhangi bir aksilikte gemideki herkes ne yapacağını çok iyi bilmek zorundadır.

Dana Adası yüzey araştırmasına Türkiye'nin farklı yerlerinden farklı bölümlerinden hocalar dahil olur. Hem onların hem de su altı çalışmalarına yurt dışından öğrenci ve hocaların gelmesi farklı görüş ve bilgileri öğrenmemizi sağlar. Dünyanın en büyük tersanesi olan Dana Adası'nın Babil kaynaklarında adının "Pitusa" olarak geçtiği bilinir. Fakat günümüzdeki adına yakın olan antik ismi "Danuna"dan gelir. Geç Tunç çağının sonunda birçok kaynakta bahsi geçen "Deniz Kavimleri"nden biri olan isim (Danuna), söz konusu coğrafya ile ilişkilidir. Dana Adası, hem Kıbrıs için hem de Anadolu için geçiş güzergâhında bulunması ile ve ticari, askeri açıdan çok önemlidir.

BABİLLER

*Sezer DÜNDAR

Babil şehrinde ve aynı adı taşıyan bölgede eskiçağda yaşamış bulunan Babiller, Mezopotamya'nın güney Sami halklarından olup Dicle ile kolları arasında yerleşmiş bulunan Kuzeyli Assurlardan ayrıdır. Babiller, bir Sami dili konuşur ve çivi yazısı kullanırlardı. Babil dili Babil'e yerleşmiş bulunan Samilerin konuştuıkları Akkadçanın değişmiş bir şeklidir ve Assur diline çok benzer.

Tarihçe

Babillerin tarihi M.Ö. II. binyıl ile VI. yüzyıl arasını kapsamaktadır. Silah kullanmakta oldukça usta olmalarına rağmen Babiller, Assurlardan daha az savaşçı, astronomiye, matematik bilimlerine ve sanata daha fazla düşkün bir topluluktur.

Babil, Şumu Abu tarafından kurulmuş bulunan I. Amorit (M.Ö. XIX. – XVI. yüzyıl) hükümdarları devrinde büyük bir kuvvet haline gelmişti. En ünlü ve büyük hükümdarları Hammurabi'dir (M.Ö. 1728-1686). Hammurabi, hemen bütün Mezopotamya'yı egemenliği altına aldı, Asur kralı I. Şamsi-Addu (M.Ö. 1758-1726) 'ya karşı çıktı, birçok krallıkları ve bu arada Orta Fırat kıyısındaki Mari Krallığını ortadan kaldırdı. İlk kanunlar (Hammurabi Kanunu) onun zamanında hazırlanmıştır. Hammurabi'den sonra gelenlerle iki yüzyıl süren Amorit hanedanı, eskiçağın Yakındoğu tarihine, "Dağ Kavimleri" adıyla geçen yeni toplumlar tarafından sona erdirildi. Anadolu ve İran dağlarından inen Hititler, Kassitler ve Uritler, M.M. II. binyılın ortalarına doğru, Ön Asya topraklarının büyük bir bölümünü de içine alan önemli devletler kurdular. Hint-Avrupa ırkından gelen bir savaşçı soylular sınıfının yönetimindeki bu halklar, yeni savaş araçları olan atlı arabalarıyla başarılar kazandılar. M.Ö. 1530'larda Hitit kralı I. Mursili, Suriye'yi ele geçirdikten sonra Babil'e kadar bir sefer yaparak I. Babil hanedanına son verdi. XVI. – XII. yüzyıllar arasında Babil'de yabancı hükümdarlar egemen oldu. Bunlardan, Kassit hükümdarları Assurların şiddetle karşı koymaları yüzünden hiçbir zaman bütün Mezopotamya'ya yayılmayı başaramadılar. M.Ö. 1170 yılında Babillerin kendi içlerinden çıkan bir hükümdar soyu,

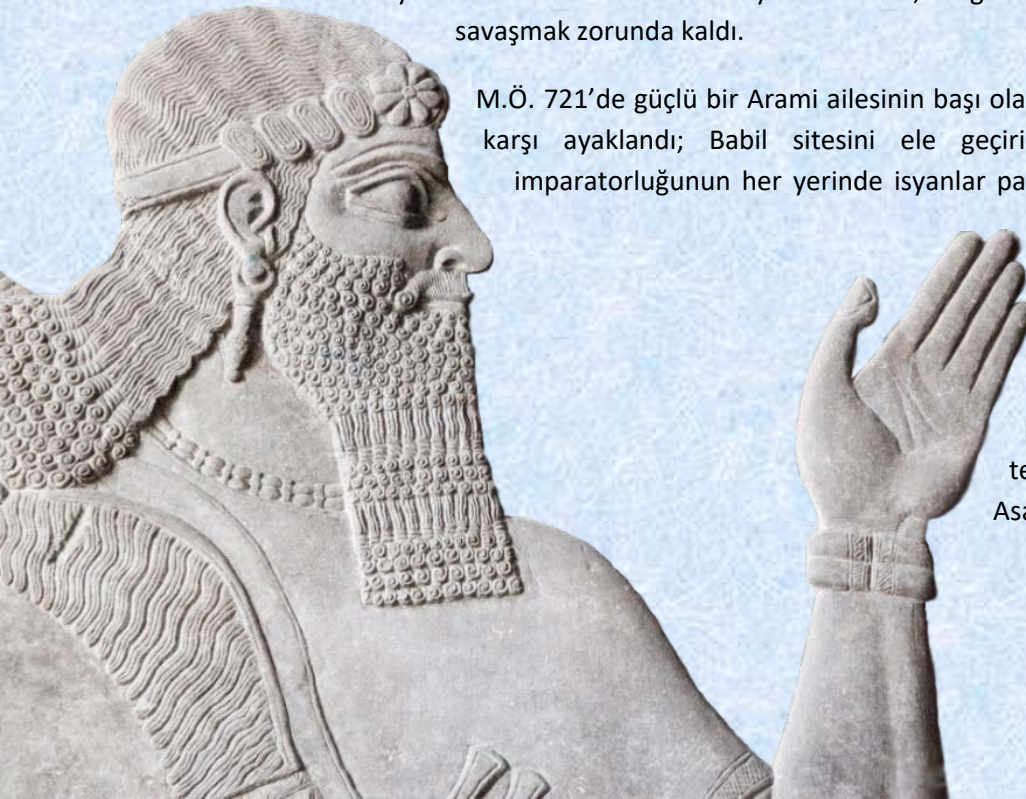
130 yıllık iktidarı süresince kuzeyde Assurlar, doğuda ise Elamlarla savaşmak zorunda kaldı.

M.Ö. 721'de güçlü bir Arami ailesinin başı olan Marodak-Baladan, Asurlulara karşı ayaklandı; Babil sitesini ele geçirip tahta çıktı. Büyük Assur imparatorluğunun her yerinde isyanlar patlak vermişti.

Mısır ordularının baskıları altında kalan Babil, Elamların desteğine rağmen M.Ö. 689'da Assur kralı Sennaherib tarafından yenilgiye uğratıldı. Merodak-Baladan'ın ikinci ayaklanma teşebbüsü Sennaherib'in oğlu Asarhaddon tarafından bastırıldı.

Babil Steli, Paris Louvre Müzesi.

Asarhaddon, Babil'i güçlendirerek Mezopotamya üzerindeki egemenliğini sağladı. Onun devrinde (M.Ö. 681-569) Mezopotamya Suriye ve Mısır bir yönetim altında toplanmıştır. Babil'de bir Asur kral ailesinden olan, Asarhaddon'un oğlu Samsa-Sumukin'in öncülük ettiği yeni bir ayaklanma oldu. Bunun sonunda Assur egemenliği sona erdi. Babil kralı olan Samas-Sumukin Assurlulara karşı Elamlılar ve Mısırlılarla birleşmesine rağmen yenilgiye uğradı. Assur kralı Asurbanipal'in halefleri zamanında, imparatorluk gittikçe zayıfladı. M.Ö. 626 yılında Kaldeli general Nabopolassar, Babil'i ele geçirerek bağımsızlığını ilân etti. Babilliler, sürekli bölünmelerden ve şiddetli iç savaşlardan yararlanarak Assurlular aleyhine gittikçe güçlendiler. Med kralı ve İran yaylasının yeni hâkimi Kiyaskar'la anlaşma yaptılar. Babil'in güçlenmesinden korkan Mısırlıların Assurlularla anlaşarak giriştikleri çeşitli savaşlardan sonra Medler ile Babilliler, Ninova'ya saldırıp Asur imparatorluğunu sona erdirdiler (M. Ö. 612).

Yeni Babil imparatorluğu Mezopotamya ile Suriye'de egemendi. Ama Asur'un gücüne erişemedi. Mısır, bağımsızlığını korudu. Med imparatorluğu gittikçe güçlenip tehlikeli olmaya başladı. Yeni Babil imparatorlarından Nabopolassar'ın oğlu Nabukodonosor devrinde (M.Ö. 605-562) Yahudilerin isyanı bastırıldı. Kudüs yakılıp yıkıldı, halkı Babil'e sürüldü (M.Ö. 587). Nabukodonosor'dan sonra Babil İmparatorluğu çökmeye yüz tuttu. Marduk rahiplerinin düşman olduğu Kral Nabo-Nedo (M.Ö. 555-539) devrinde çöküş hızlandı. Persler ile Medlerin kralı Kyros muzaffer olarak Babil'e girdiğinde Marduk rahipleri onu bir kurtarıcı ve geleneksel dinlerin canlandırıcısı olarak karşıladılar (M.Ö. 539). Fetihten sonra Babil bağımsızlığını yitirdi ve Pers İmparatorluğu'nun bir eyaleti hâline geldi.

Din

Babillilerin dini öteki Mezopotamya halklarının dinlerinden farklıdır. Samî toplulukları Sümer geleneklerini yeniden canlandırmışlardır ve bu sebepten, bunların Mezopotamya dinine getirdikleri yenilikleri ayırt etmek kolay değildir. Okunan çivi yazısı metinlerinde, Babil ve Assur efsanelerinin ortak Sümer asıllı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Babilliler de Assurlular gibi iki büyük tanrılar üçlüsüne tapıyorlardı: Bunlardan birincisi Sümer asıllı olan ve gök (Anu), hava (Enlil) ve topraktan (Enki ya da Ea) meydana gelen kozmik üçlü; ikincisi de yıldız üçlüsüdür ve güneş (Samas), ay (Sin) ve Venüs'ten (İktar) meydana gelmiştir. Sümer asıllı cehennem Tanrılarıysa (Negal ile Ereşkigal) yeraltındaki ölümler şehrinin hükümdarlarıdır. Babil dininde binlerce tanrı vardır. Din bilginleri bu tanrılara karşılık aynı sayıda şeytan bulunduğunu kabul ederler. Babillilerin ulusal tanrısı, Babil'in en yüksek devrinde imparatorluğun en büyük tanrısı sayılan Marduk'tur. Babil metinlerinde ünlü yaratılış destanı tanrı Marduk'u över. Babillilerin çivi yazısıyla yazılmış levhalarında çoğunlukla dinsel törenler anlatılmaktadır. Babil dininin özelliği kaderciliğidir. Astrolojinin gelişmesi Mezopotamya halkında kozmik ve toplumsal olayları düzenleyen bir gücün varlığı inancını doğurmuştur. Babillilerin çok kuvvetli olan din duyguları onları dindar bir dünya görüşüne götürmüştür. Bu da kendisini mitolojilerinde ve edebiyatlarında göstermiştir.

Bilim

Babilliler astronomi ve matematikte son derece ilerlemişlerdi; bu alanlarda yaptıkları keşifler bu bilimlerin gelişmesine temel olmuş, Yunanlılar tarafından benimsenip batı dünyasına aktarılmıştır. Yıldızlar ile insanlar arasında kader birliği olduğu inançları, yıldızların ve gökcisimlerinin incelenmesine yol açmıştır. Astronomi, astroloji ve kâhinlik Babil bilgileri için ayrılmaz bir bütün teşkil ediyordu; güneş ve ay tutulmalarını önceden haber verebiliyorlar, özel araçlarıyla gök

cisimlerinin yollarını ve ararındaki uzaklıkları ölçmesini biliyorlardı. Güneş ile ayın hareketlerinden de haberleri vardı. Astronomik incelemelere paralel olarak matematiksel bilgiler de ilerliyordu. Geometride cisimlerin yüzölçümlerini ve hacimlerini ölçebilecek dereceye ulaşmışlardı. Dört temel işleminden başka çok yönlü denklemler de yapabiliyor ve kök bulabiliyorlardı.

Sanat

Babil mimarisi Mezopotamya'nın öbür bölgelerinin mimarisinden pek farklı değildir. Asurlulardan farklı olarak Babilliler, hammadde kaynağının zayıf olması sebebiyle büyük yapılarını kral saraylarını ve büyük, merdivenli kuleleri olan (Ziggurat) tapınaklarını kilden yapılmış tuğlalarla örmek zorundaydılar. Babilliler de Asurlular gibi yapılarında büyüklüğe önem veriyorlardı. Alman arkeologlarca Babil'de yapılan kazılar siteyi, Nabukodonosor'un devrindeki hâliyle aydınlığa çıkarmıştır. Buradaki büyük çevre duvarları ve hayal ürünü hayvanlarla süslenmiş kapılar, Babillilerin mimarlık ve sanat zevklerinin çok güzel örnekleridir. Babil sanatının bir özelliği yolların ve yapıların duvarlarına yerleştirilmiş büyük tuğlalar üzerine yapılmış kabartmalardır. Babillilerin bu duvar kabartmaları, bir anlam taşımayıp sırf süsleyici amaçlarla yapılmaları yönünden Asur kabartmalarından ayrılır. Bunlar canlı renkli tuğlalar üzerine işlenmiş canavar, aslan ve hayali hayvan resimleridir.

Babil Şehri

Assur-Babil dilinde "bab-ili", Sümer dilinde "ka-din-girra" (tanrı kapısı), İbranicede "babel" diye adlandırılan Babil'in kalıntıları Irak'ta Hilla köyü yakınlarındadır. Alman arkeologlarının yaptıkları kazılar, kral Nabukodonosor devrindeki (M.Ö. 605-562) durumunun bilinmesine imkân sağlamıştır. Babil şehrinin daha M.Ö. 4.binyıl ortalarında bile var olduğuna dair belgeler mevcuttur. Şehir ilk kez, en ünlü hükümdarları Hammurabi olan Amorit hükümdarları devrinde (M.Ö. 1728-1686), ikinci kez de M.Ö. 539 yılında Büyük Kurus'un son verdiği Kalde hükümdarları devrinde büyük güç kazanmıştır. Babil, Selevkosların egemenliği altındayken gerilemeye başlamış ve Selevkoslar u kenti başkent olmaktan çıkarmışlardır. M.Ö. 126-125 yılında şehir, part satraplarından Evemer'in eline geçip yıkıntı hâline getirilmiş bir daha da kurulamamıştır.

Babil Kulesi

Tevrat'ın 11. Bölümündeki anlatıma göre bu kule, Babilonya'ya gelen Nuh'un torunları tarafından yapılmıştır. Bunlar işe başlarken çok uzun bir kule yapıp cennete erişmeyi tasarlamışlardır. Fakat bu utanmazlığa kızan Yahova onları, birdenbire değişik dillerle konuşturarak birbirleriyle anlaşamaz hale getirmiştir. Yahudi efsanelerine göre, yeryüzünde konuşulan ayrı diller böylece ortaya çıkmıştır.

Efsaneye konu olan Babil kulesi bir ziggurat ya da tapınak-kuleydi. Babil kulesi tuğladan yapılmıştı ve tepesinde bir türbe vardı. Marduk tapınağının yanında yapılmıştı. Herodotos'un anlattığına göre her ikisi de kama biçimindeydiler. Babil kulesinden hiçbir kalıntı çağımıza ulaşmamıştır. Bununla birlikte yedi katlı ve 90 metre yüksekliğinde olduğu, yedinci katın mavi çinilerle süslü olduğu bilinmektedir.

Kule M.Ö. 689'da Asurlular tarafından yıkılmış, yerine yapılan ikinci kuleyse M.Ö. 478'de Persler tarafından tahrip edilmiştir.

Mezopotamya kültürünün arkeolojik ve tarihsel anlamda kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Dicle ile Fırat arasında kalan bölgede birçok önemli antik şehir ve/ya topluluk bulunmaktadır. Güney Mezopotamya'da sanat ve özellikle siyasi anlamda en önemli bilgiler Babil üzerinden elde edilmiştir. Günümüze değin korunagelmış arkeolojik verilerin daha detaylı araştırılmasına, Babiller ve Mezopotamya hakkındaki çalışmalara teşvik etmek maksadıyla siz okurlara Babilleri "tarih", "din", "bilim" ve "sanat" yönünden kısaca anlatmaya çalıştım. Merak ve huşuyla çalışma dileklerle..

KAYNAKLAR

- KÖROĞLU, 2012** Kemalettin Köroğlu, "Eski Mezopotamya Tarihi", *İletişim Yayınları*, 2012 (2. Baskı).
- BOTTERO, 2012** Jean Bottéro, "Mezopotamya; Yazı, Akıl ve Tanrılar", Çev. Mehmet Emin Özcan, Ayten Er, *Dost Kitabevi Yayınları*, 2012 (2.Baskı).
- NISSEN, 2004** Hans J. Nissen, "Ana Hatlarıyla Mezopotamya", Çev. Z. Zühre İlgelen, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 2004 (1. Baskı).
- BLACK & GREEN, 2003** Jeremy Black & Anthony Green, "Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü", Çev. Necdet Hasgül, *Aram Yayıncılık*, 2003 (1.Baskı).
- CHALLAYE, 1963** Félicien Challaye, "Dinler Tarihi", Çev. Samih Tiryakioğlu, *Varlık Yayınları*, 1963 (2. Baskı).
- HOOK 2002** Samuel Henry Hook, "Ortadoğu Mitolojisi", Çev. Alâeddin Şenel, *İmge Kitabevi*, 2002 (4. Baskı).
- OATES 2004** Joan Oates, "Babil", Çev. Fatma Çizmeli, *Arkadaş Yayınevi*, 2004.

URARTU DİLİ ve YAZILI KAYNAKLARI

*Sezer DÜNDAR

Urartular yaklaşık olarak M.Ö. 9. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Van Gölü ve çevresinde bulunan bir uygarlıktır.¹ Yazının prehistorik dönemleri sonlandırarak nitelikte bir önemi mevcuttur. Yazının ilk işlevleri ve kullanım ihtiyacı, bazı ölçü ve sayımların basit işaretlerle gösterilmesine bağlanmaktadır. Devlet anlayışının ve özellikle kent sistemlerinin gelişmesiyle artı ürünün belgelenmesinde yazıya duyulan ihtiyaç artmıştır.

Urartu Devletinden yaklaşık 2000 yıl öncesinde ortaya çıkan yazının kullanımı, Sümer ile başlayarak Anadolu topraklarının büyük bir kısmını da kapsayan geniş bir coğrafyada gözlemlenmektedir. Doğu Anadolu'da, Urartu topraklarının yazı sistemleriyle tanışması, büyük olasılıkla Yukarı Mezopotamya toplulukları ile etkileşimi sonucunda olmuştur.

“Urartu” ismi Assur yazılı kaynaklarından bildiğimiz bir isimdir. Hurri toplumlarının komşusu olan Urartular, kendilerinden “Biainili” olarak bahsetmişlerdir. Kendi dillerinden ise nasıl söz ettikleri bilinmemekle beraber bazı araştırmacılar tarafından “Kaldece” olarak ifade edilmiştir.² Günümüze kadar yaklaşık 1500 kadar Urartu yazıtı tespit edilmiştir.³

Urartu Dilini anlayabilmek için, kullandıkları yazı sistemleri, yazılı kaynakları ve yapı bakımından özellikleri incelenmiştir. Bu bağlamda üç farklı konu başlığı altında, Urartu kültürünün daha çok filolojik (dilbilim) açıdan arkeolojiye kattığı verilerin önemi üzerinde durulacaktır.

1. Yazı Sistemi

Yazı sistemleri, toplumların dillerine göre uygun olan işaretlerden oluşturulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar politik anlamda dillerin başka büyük devletlerin yazı sistemlerinden etkilendiği görülse de, çoğu devlet kendi dillerini zamanla kullanır hâle gelmiştir. Bunlardan biri olarak sayabileceğimiz Urartu Devleti de ilk Assurca'yı kullanmış, sonrasında kendi dilini oluşturmuştur.

Urartuların kullandığı iki temel yazı sistemi mevcuttur. Bunlar çivi yazısı ve hiyeroglif yazı sistemidir. Aşağıda, söz konusu iki farklı yazı sistemlerinin kullanım alanları ve özellikleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

1.1. Çivi Yazısı

Çivi yazısı sistemi hiyerogliflere göre daha kullanışlı bir düzene sahiptir. Hiyeroglif sistemi kelime ve kelime gruplarını sembolize ederken, çivi yazısı sistemi sesleri de ifade eden diogramlara sahiptir.

M.Ö. II. binyıl başlarında, Anadolu'daki yerli halkı, güneydoğudan gelen Assurlu tüccarlar ile kurduğu ticari ve sosyal ilişki neticesinde çivi yazısı ile tanışmıştır. Bu sayede Anadolu halkı

¹ FRIEDRICH 2000, s. 106.

² FRIEDRICH 2000, s.106.

³ GÜZEL 2015, s. 81-82.

tarihöncesi çağları geride bırakmıştır. Asurlu tüccarların Anadolu'ya getirdikleri yazı, Sümerler tarafından yaklaşık M.Ö. 3200 tarihlerinde Sümerlerin oluşturduğu yazının Eski Assur diyalektiği ile biçimlenmiş hâlidir.⁴ Fakat Urartu için dil bağlamında Hititlerden daha çok Mitanni-Hurri etkisinden söz edilebilmektedir.

Çivi yazısının Van Gölü ve çevresine gelmesi Urartu Devletinin M.Ö. 9. Yüzyılda Yeni Assur İmparatorluğunun yazısı olan Yeni Assur çivi yazısı sistemini kabul etmesiyle olmuştur. İlk yazıtları da Assurca yazmışlardır.⁵ Sonrasında kendilerine özgü bir dil oluşturmuşlardır.

Urartu yazılı kaynaklarının gün geçtikçe arttığını söylemek mümkündür. Fakat, Hitit ve Assur yazılı belgelerine kıyasla az sayılabilir. Urartu Krallığı için sadece 22 tanesi kil tablet üzerine işlenmiş olan yaklaşık 400-450 yazılı kaynaktan söz edebiliriz.⁶ Kil tabletlerin kullanımının az sayıda olması kaya yazıtlarının bu denli fazla olmasını açıklar niteliktedir. Kil tabletler daha çok ekonomik ve kralın idari işleriyle ilgili olmalıdır.

1.2. Hiyeroglif

Urartular, Hitit hiyerogliflerine benzeyen fakat farklı bir kutsal yazı kullanmışlardır. Resimlerin yan yana gelmesiyle oluşturulan Urartu hiyeroglifleri kendine özgü özellikler de taşımaktadır.⁷ Urartu çivi yazısı sisteminden farklı olarak, hece yerine her işaret bir sözcüğü ifade etmektedir.

Urartulara ait hiyeroglif yazıtlar çoğunlukla bronz eserler üzerinde krala ait tanrısal mülkiyetlerin belirtilmesi ve birçok depolama kapları üzerinde doluluk oranlarını gösteren yazıtlar şeklinde görülmektedir.⁸ Bunun birden fazla nedeni olabilmektedir. Urartu Devleti zamanından belki de çok daha önceleri, hiyeroglif sembollerin temsil ettiği her bir sözcüğün, kelimeyi mi yoksa o kelimeyle ilgili başka bir şeyi mi temsil ettiği anlaşılamadığından başka bir yazı sistemine ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple muhtemelen yazının Urartu Devletine ulaşmasına kadar olan süreçte hiyeroglif sistemine olan ihtiyaç en azından Doğu Anadolu bölgesinde azalma göstermiştir. Hiyeroglifin kullanım alanının da değişimi, kelimeleri ifade etmek için daha az yer kaplayan simgelere sahip olması bakımından kolaylık sağlamasına dayanmaktadır.

2. Yazılı Kaynaklar

Büyük bir bölümü, andezit, bazalt, kireçtaşı gibi malzemeler üzerine işlenen Urartu yazıtları çoğunlukla kale içlerinde bulunan mimari kısımlardaki; kolon, sütun, sütun temelleri ile yüzeyleri ve açık alanlardaki stellerde bulunmaktadır. Bu tarz yazıtların en çok Urartu Kralı Minua'ya ve ondan daha az olmak üzere Urartu krallarından İşpuini, I. Arğışti ve II. Sarduri dönemlerine tarihlendiği görülmektedir. Askeri zaferleri ve siyasi seferleri anlatan yazıtlar ise en çok İşpuini, Minua, I. Arğışti ve II. Sarduri dönemlerine aittir. Söz konusu bu yazıtların bazıları sadece, yazıtın hangi kral tarafından yapıldığı ve bu yazıtta zarar verecek olanlara

⁴ KÖROĞLU & KONYAR (Ed.) 2011, s. 172.

⁵ KÖROĞLU & KONYAR (Ed.) 2011, s. 175.

⁶ ÇİLİNGİROĞLU 1998, s. 149.

⁷ HIRÇIN 2000, s. 20.

⁸ ERDİL KOCAMAN 2007, s. 30.

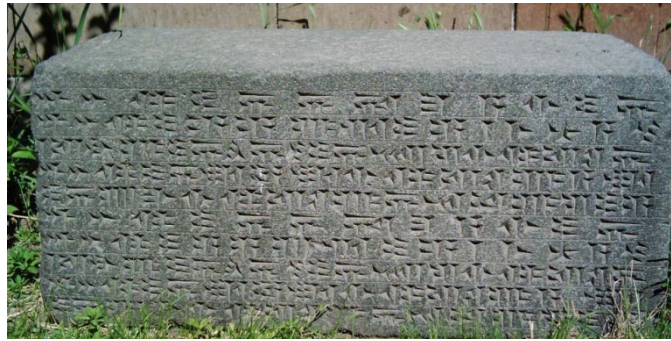
karşı bir lanet dileği içermektedir. Kimilerinde ise nadiren tanrılar için gerekli kurbanlar sıralanır veya tanrılardan kralı koruması ve gözetmesi istenilmektedir.

Urartu dilbilim araştırmalarında, yazılı kaynaklar en çok dilin kelime haznesi hakkında bilgi vermektedir. Konu bakımından Urartu yazıtları savaştan önce Tanrıya yalvarma ya da kazanılan zafer sonucunda Tanrıya övgüler içermektedir. Urartu yazıtlarının ilki I. Sarduri zamanında Assurca yazılan Van Kalesi (Tuşpa) eteklerindeki “Sardur Burcu” (Madırburç) ’dur (Resim 1).⁹

Resim 1. Sardur Burcu/Madırburç.

Yazıtta, “Kral Sardur, Kral İşpuininin oğlu, ulu kral, güçlü kral, benzeri olmayan kral, şaşılacak çoban, dil başlı uyruklarla savaşmaktan korkmayan kralın yazıtıdır). Kral Sardur, Kral Lutipri’nin oğlu, krallar kralı, her kraldan haraç almış olan (benim). Kral Sardur Kral Lutipri’nin oğlu şöyle der: Bu taşları Alniunu şehrinden getirttim ve duvarı yaptırtdım.”¹⁰ ifadesi yer almaktadır. Yazılı kaynaklardan Urartu siyasi akrabalıkları hakkında bilgi edinilen bir diğer örnek Van Varak dağının eteğindeki Sarmaç’tan ele geçen yazıttır (Resim 2).¹¹

Resim 2. Sarmaç’tan ele geçen yazıt.

Yazıtlar için tarihlendirme yöntemleri sonucunda metinlerde ismi geçen Üst düzey yöneticilerin ve yerleşimlerin ne zamana ait oldukları yaklaşık olarak saptanabilmektedir. Urartu coğrafyasında -kabaca Van Gölü ve çevresinde- ele geçirilen yazıtlarda 25 kabile, 2 federasyon, 2 konfederasyon, 120 ölke, 144 şehir-kale ve 4 garnizon ismi tespit edilmiştir.¹²

⁹ KUŞÇU 2005, s. 17.

¹⁰ PAYNE, R. Payne, *Urartu Yazılı Belgeler Katoloğu*, 1993, s. 4.

¹¹ KUŞÇU 2005, s. 25.

¹² IŞIK 2015, s. 362.

3. Urartu Dilinin Yapısı

Diller genel olarak dört farklı yönden incelenmektedir. Bunlar; vokabular (kelime haznesi), morfoloji (biçim bilgisi), fonoloji (ses özellikleri) ve sentax (cümle kurgusu) olarak sıralanabilir.¹³

Bütün ölü dillerin sesli kayıtları olmadığından, antik dillerin ses özelliklerini anlamak için yazılı kaynaklardan faydalanılmaktadır. Urartu Dili için Assur çivi yazısı sisteminin kullanıldığı daha önce de söylenmiştir. Fakat Urartu Dili, semitik bir dil değil, muhtemelen Kafkas kökenli bir dil olduğundan bazı seslerin okunmasında problemler oluşturmuştur. Bunun için Almandada “tsch” sesinin Türkçede sadece “ç” harfiyle gösterilebilir olması örnek olarak verilebilir. Ayrıca, Urartuca da bir kural olan “g” sesinin kaynaştırma sesi olarak kullanılması Kafkas Dillerinde de bulunan bir özelliktir.¹⁴

Morfoloji (biçim bilgisi), dildeki sözcüklerin yapısını, köklerini, ekleri ve bunların bağlanmış biçimlerini inceleyen dilbilgisidir. Urartu Dili’nde bütün isimler ünlü bir ses ile bitmektedir.¹⁵ Bunun nedeni çivi yazısının getirmiş olduğu, her bir diogramın bir heceyi ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Urartu Dili’ndeki isimler çoğunlukla “i” sesi ile bitmektedir. Urartu metinlerinden sadece 1. ve 3. tekil şahıslar tespit edilmiştir.¹⁶ Urartu Dili ergatif bir yapıya sahiptir. Ergatif yapı, öznenin, yüklem aldığını eke göre ek almasına bağlıdır.

Cümle kurgusu (sentax), anlatılmak istenen sözlerin, cümle içerisinde, belli bir düzenle oluşturulmuş kelimelerle sıralanmasıdır.¹⁷ Urartu dili Hurri dili gibi ergatif bir yapıya sahip olduğundan geçişli ve geçişsiz fiillerin önemi büyüktür. Geçişli yüklemde özne ergatif yapıdadır ve yüklemden önce gelmektedir. Geçişsiz yüklemde ise öznenin yüklemden sonra cümle içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Morfoloji (biçim bilgisi) bakımından diller, tek heceli, bükümlü ve bitişken olmak üzere gruplandırılmaktadır. Bu bağlamda Urartu dili bitişken dillerdendir.¹⁸ Sondan eklemeli olan bu dillerde sözcük aldığı birden fazla eklerle farklı anlamlara gelebilecek kelimeler oluşturmaktadır. Günümüzde ise Türkçe ve Japonca bitişken diller olarak gösterilmektedir.

Ele aldığımız temel dil özelliklerinden herhangi birisinin diğer diller ile benzerlik göstermesi, o dillerin akraba olduklarını söyleyebilmek için yeterli kanıt niteliği taşımamaktadır. Urartu her ne kadar Assur kültüründen etkilenmişse de mühürlerdeki ve kaya üzerindeki konu bakımından Mezopotamya’nın kültürel çeşitliliğini gösteren sahnelere sahip değildir. Urartu Dili, Hint-Avrupa dil ailesine mensup değildir. Yapısı bakımından Türkçe ile benzerlik göstermektedir.¹⁹ Fakat Urartu Dili, tüm özellikleri göz önüne alındığında en çok benzeri Hurricen olarak gösterilmektedir. Gariptir ki Hurricenin Yakınoğu’da Urartu Dili dışında

¹³ VAROL 2004, s. 17.

¹⁴ WILHELM 2004, s. 122.

¹⁵ WILHELM 2004, s. 126.

¹⁶ VAROL 2005, s. 59.

¹⁷ VAROL 2005, s. 76.

¹⁸ KUŞÇU 2005, s.13, 44.

¹⁹ ÇİLİNGİROĞLU 1998, s. 149.

akrabalık ilişkisi bulunan başka bir dil yoktur.²⁰ Hurri-Urartu ilişkisinin temel nedeni Hurri halkının M.Ö. 2. binyılda Van Gölü ve çevresinde yaşadığı düşüncesi olmalıdır. M. N. Van Loon'un konu hakkındaki görüşü şu şekildedir:

*“Urartu Dili aslında Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu’da M.Ö. 2. binde konuşulan Hurri Dilinden doğrudan doğruya gelişmiş olamaz. Ancak aynı bölgeden ele geçen M.Ö. 3. bine ait bazı kısa Hurri Textleri Urartu Dilinde devam eden ve M.Ö. 2. binde Hurri Dilinde kaybolan bazı özellikler göstermektedir. Bu nedenle, Urartu Dilinin, Hurrilerin prehistorik çağından geldiği söylenebilir... Urartu ve Hurri Devletleri birbirlerine çok yakın diller kullanmışlardır. Bundan dolayı, çok önceleri ataları ortak olan bir ulustan gelmiş olmalıdırlar”.*²¹

Van Gölü ve çevresinde M.Ö. 2. binyıla ait Hurri kültür izlerine yapılan kazı ve araştırmalar sonucunda rastlanamaması M. N. Van Loon'un fikrinin daha gerçekçi olduğunu düşündürmektedir. Igor M. Diakonoff 1967-71-78 ve 1979 yıllarında yazdığı eserlerinde Urartu Dilini Kuzey-Kafkasya Dil Grubu'nun bir dalı olarak belirtmiştir.²² Yapılan araştırmalar sonucunda Hurri-Urartu Dillerinin Proto Doğu Kafkas Dili'nin bir kolu olduğu söylenebilmektedir.

4. Sonuç

Gösterilen yazılı kaynaklar ele alındığında Urartu yazıtları siyasal, askeri, dini, coğrafi, ekonomik ve sosyal yaşantı gibi birçok farklı alanda bilgiler vermektedir. Coğrafi sınırların yazılı belgelerin bulunduğu yerleşimlere göre belirlenmesi Urartu kültürünün ne denli yayılım gösterdiği hakkında fikir vermektedir. Bunun dışında, eski yerleşimlerin bugün neresi olabileceği konusundaki araştırmalarda, siyasi tarih incelemelerinde, dini karakterlerin isimleri ve ikonografik görünümleri hakkında yazılı belgelerin yeri büyüktür. Tam anlamıyla, yazılı belgeler, arkeolojik materyallerin yazılı belgeler ışığında aydınlanmasını sağlamaktadır.

Urartu yazıtları olmadığı düşünülürse, muhtemelen sadece maddi kültür kalıntılarından yola çıkarak yorumsal bir izlenim gösterilecektir. Belki de Doğu Anadolu bölgesi için, “Karanlık Çağ” teriminden pek de farklı olmayan bir durum söz konusu olacaktır. “Karanlık Çağ” ile ilgili olan yanılığların arkeoloji bilimine verdiği zarar göz önünde bulundurulduğunda, yazının sadece ait olduğu uygarlık için değil bulunduğu bütün coğrafya için ne denli önem taşıdığı bir kez daha anlaşılacaktır.

²⁰ WILHELM 2004, s. 95.

²¹ LOON 1966, s. 3.

²² I. M. Diakonoff, - S.A.Starostin, *Huro-Urartian as an Eastearn Caucasian Language*, R. Kitzinger, München, 1986, s. 1,2.
Diakonoff , *Hurrisch und Urartaisch*, München, 1971, s. 155-171.

KAYNAKÇA

- ALP 2000** Sedat Alp, "Hitit Çağında Anadolu", *TÜBİTAK*, 2000 (1. Basım).
- ÇİLİNGİROĞLU 1998** Altan Çilingiroğlu, "Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı", *Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları*, 1998, s. 149-152.
- DİNÇOL 1970** Ali M. Dinçol, "Eski Anadolu Dillerine Giriş", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, 1970, s. 8-19.
- ERDİL KOCAMAN 2007** Sanem Erdil Kocaman, "Urartu Kültürü Üzerindeki Geç Hitit Etkileri", *Yüksek Lisans Tezi*, 2007, s. 28-31.
- FRIEDRICH 2000** Johannes Friedrich, "Kayıp Yazılar ve Diller", Çev. Recai Tekoğlu, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 2000.
- GÜZEL 2015** Kadir Güzel, "Önasya ve Ege Uygarlıklarında İlk Yazılı Kaynaklar", *Yüksek Lisans Tezi*, 2015.
- HIRÇIN 2000** Selen Hırçın, "Çivi Yazısı", *Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları*, 2000.
- IŞIK 2015** Kenan Işık, "Urartu Yazılı Kaynaklarında Geçen Yer Adları ve Lokalizasyonları", *Doktora Tezi*, 2015.
- KÖROĞLU & KONYAR 2011 (Ed.)** Kemalettin Köroğlu & Erkan Konyar (Ed.), "Urartu", *Yapı Kredi Yayınları*, 2011 (1. Basım), s. 172-185.
- KUŞÇU 2005** Ertan Kuşçu, "Sözdizim ve Biçimbilim Açısından Urartu Dili", *Yüksek Lisans Tezi*, 2005.
- LOON 1966** Mourits N. Loon, "Urartian Art", 1966.
- SALVINI 2006** Mirjo Salvini, "Urartu Tarihi ve Kültürü", Çev. Belgin Aksoy, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, 2006, s. 206-221.
- SEVİM 2007** İrfan Sevim, "Tunceli Bölgesindeki Urartu Kalıntıları", *Yüksek Lisans Tezi*, 2007, s. 29-40.
- ŞENTÜRK 2005** Şennur Şentürk (Haz.), "Van Müzesi Katoloğu", *Yapı Kredi Yayınları*, 2005 (1. Basım), s. 38-49.
- VAROL 2005** Orhan Varol, "Çivi Yazılı Belgeler Işığında Urartu Dilinin Yapısal Özellikleri", *Yüksek Lisans Tezi*, 2005.
- WILHELM 2004** Gernot Wilhelm, "Urartian", *The Cambridge Encyclopedia of the Worlds Ancient Languages*, 2004.

DOĞU ve BATI BAKIŞ AÇISIYLA BÜYÜK İSKENDER

*Kudret SEZGİN

KRONOLOJİSİ:

M.Ö.356–336: Erken yılları

M.Ö. 336–335: Yönetime geçmesi ve gücünü sağlamlaştırması

M.Ö. 334–333: Persler üzerine sefere başlaması

M.Ö. 333: İssos'taki büyük çatışma

M.Ö. 333–332: Filistin'in fethedilmesi. Tyros'un zapt edilmesi

M.Ö. 332–331: Mısır'ın fethi

M.Ö. 331–330: Pers ülkesinin içlerinin fethi

M.Ö. 330: Darius'un takibi ve ölümü

M.Ö. 330–329: Bessos'un takibi (Darius'u öldüren Persli)

M.Ö. 329–327: İskender Sogdia'da

M.Ö. 327: İskender Baktria'da

M.Ö. 326: Hindistan Seferi

M.Ö. 326–325: Pers ülkesine geri dönüş

M.Ö. 324: Susa'da toplu düğün, Opis'de ayaklanma ve Hephaistios'un ölümü

M.Ö. 323: İskender'in son yılı ve Babil'de ölümü

KISA BİYOGRAFİSİ

“III. Alexander” olarak da bilinen ve Yunan-Makedon kralı olan Büyük İskender'in ismi yunanca “alexo” (αλέξω, korumak, savunmak) ve “aner” (άνήρ, adam, erkek) kelimelerinden gelir. Yunanca; Αλέξανδρος ο Μέγας ('Aléxandros o Mégas), Γ' ο Έλληνα

Μακεδών (Trítos o Hellen Makedón), Arapça; اردنكسإلا, [Al-Iskandar], Persçe; Sikandar/Eskandar olarak bilinir.

İskender M.Ö. 356'da Makedonya kralı II.Phillip ve onun karısı Olympias'ın oğlu olarak Pella'da doğmuştur. 13 yaşında ünlü filozof Aristo'dan dersler almaya başlar (M.Ö. 342–240)¹. Hocasından aldığı bu dersler sayesinde, hayatının geri kalanında onun kararlarında etkili olacak Yunan kültürünü benimser. Yunan şiiri ve özellikle de Homeros destanlarına karşı büyük bir ilgi duymaya başlar. İlk savaşını 16 yaşındayken Trak kabilelerine karşı verir ve kazandığı zaferin anısına daha sonraki hayatında sıkça yaptığı gibi kendi adını taşıyan bir kent kurar. Kendi adına 70 şehir kurmuştur. Bu kentlerin kurulmasındaki en temel amaç Asya'nın hellenleştirilmesidir (**Res. 1**). Afganistan'daki Herat ve Kandahar, Özbekistan'da Taşkent bunlara örnektir².

M.Ö. 336'da babasının öldürülmesi üzerine ordu tarafından kral ilan edilir. Öncelikle Yunanistan üzerine sefer yaparak buradaki hâkimiyetini garanti altına alır. Tebai kentini cezalandırma yöntemi tüm Yunanistan'ı suskunluğa boğar. Kentte şair Pindaros'un evi dışında her yeri yakıp yıktırır.

M.Ö. 334'te Hindistan'a kadar gidip Babil'de sona eren Büyük Doğu Seferi'nin (**Res. 2**) ilk adımı olarak Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçer. İlk işi Troya'yı ve örnek aldığı kahraman Achilleus'un mezarını ziyaret etmek olmuştur. Perslerle ilk karşılaşması Granikos'ta (Biga Çay) gerçekleşir. Burada uyguladığı savaş taktiğiyle Perslere karşı ilk zaferini kazanmıştır. Kendisini zafere götüren bu taktiği sonuna kadar değiştirmeden kullanmıştır (**Res. 3**).

M.Ö. 333'te Gordion'dan hareket ederek Kilikya'ya iner. Amanos'ların güneyinden Suriye'ye geçer. Aynı anda Darius da kuzeyden Kilikya'ya girer (**Res. 4**). İki ordu M.Ö. 331'de ters cephelerde İssos yöresinde karşılaşır. İskender'in klasik savaş taktiği burada da işe yarar ve Darius kaçtıktan sonra Pers ordusu dağılır. Bu zaferden sonra Büyük İskender kendisini "Asya Kralı" ilan ettirir. İssos Savaşı'nda Mısır ve Suriye satrabı (vali) öldükten sonra onun yardımcısı Mazakos yönetimi İskender'e teslim eder. Böylelikle İskender Mısır ve Suriye'nin de hâkimi olur. İskender öncelikli olarak büyük bir deniz gücüne sahip Perslerin donanma üslerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bunun için önce Anadolu, daha sonra da Suriye, Fenike ve Mısır kıyılarını ele geçirmiştir. Pers ülkesinin içlerini, Orta Asya'yı ve

¹ Schachermeyer 1973: 31

² Lauffer 1981: 81

Hindistan'ı da fethettikten sonra M.Ö. 323'te biraz da askerlerinin baskısıyla Babil'e döner. Amacı buradan Arabistan ve Kıbrıs üzerinden Akdeniz'i ve oradan da Kartaca ve Roma'yı işgal ettikten sonra ülkesine dönmektir. Fakat tifüs hastalığına yakalanıp 13 Haziran 323'te Babil'de ölür³.

Cenazenin gömüleceği yer konusunda İskender'in generalleri arasında uzun sürecek bir çekişme başlar. Bu çatışmanın taraflarından biri olan Perdikkas Mısırlı mumyalama ustaları tarafından mumyalanmasından sonra cenazeyi Makedon kral mezarlarının bulunduğu Aigai'ya götürmeye karar verir ve M.Ö. 321 yılında gömülmek üzere Makedonya'ya yollar. Ancak o sırada İskender'in Mısır valisi olan generali Ptolemaios cenaze kortejini Suriye'de durdurarak cenazeyi Mısır'a kaçıtır ve o dönem başkent olan Memphis'te gömer. Yaklaşık kırk yıl sonra Ptolemaios'un oğlu Ptolemaios II. Philadelphus, İskender'in mumyasını Memphis'ten İskender için özel yapılmış Sema ya da Soma olarak adlandırılan Mausoleumun olduğu krallığın başkenti İskenderiye'ye getirtir. Böylece İskender ikinci kez gömülmüş olur⁴.

M.Ö. 215'te İskender'in mezarı tekrar yer değiştirir. İskenderiye'de görkemli bir anıt mezar yaptıran Ptolemaios IV. Philopator hem İskender'i hem de kendi atalarını buraya taşır. Bu tarihten sonra İskenderiye'yi ziyaret eden Strabon (MÖ 64 - MS 24), Zenobius (İ.S. 2.yy) ve Achilles Tattius (İ.S. 3.yy) gibi birçok antik yazar ve seyyah bu alandan bahseder. Bu alan Grekçe naaş anlamına gelen "Soma", "Sema" ya da "Saraylar Bölgesi" olarak adlandırılmaktaydı⁵. İskenderiye'de İskender'in mezarının yanı sıra ona tapınımın gerçekleştiği bir de tapınak inşa edilmiştir. İskender Kültü'ne sadece bu tapınakta değil, evlerde de tapınmanın gerçekleştiği bilinmektedir⁶.

İskender'in naaşını içinde barındıran anıt mezarın mimarisi hakkında çok fazla bilgi yoktur. Sadece Romalı şair Lucanus "*Pharsalia*" adlı eserinde Soma'nın piramit şeklinde bir çatısı olduğunu ve mezarların anıtın içinden ulaşılan yeraltı odasında olduğunu yazar⁷. Lucanus'un betimlemesinden bu mezar yapısının Halikarnassos'taki Mausolos'un mezar anıtına benzediği anlaşılmaktadır.

Antik kaynaklar Sezar, Augustus, Vespasian, Titus, Hadrian, Septimus Severus ve Caracalla gibi Roma imparatorlarının da bu mezarı ziyaret ettiklerini yazar. İ.S. 215'te

³ Mansel 1999: 432-454

⁴ Hölbl 2001: 9-34

⁵ Yavuz 2005: 16-19

⁶ Taylor 1927: 162-169

⁷ Lucanus, *Pharsalia* 8.694

Caracalla'nın ziyaretinden sonra bu mezar hakkındaki bilgiler de kesilir. Mısır'da gerçekleşen bir dizi isyan girişimleri ve bunların doğurduğu karışıklıklar, yağmalar ve depremler sonucunda İskenderiye büyük hasarlar görür⁸.

Antakyalı Libanius (M.S. 314-393) Theodosius'a yazdığı bir eserde İskender'in naaşının halen İskenderiye'de olduğunu söyler. Fakat 394'te pagan dinlerin yasaklanmasıyla diğer pagan objelerin yanı sıra İskender'in mumyası da Hıristiyanların hedefi haline gelmiş olmalı. İ.S. 5. yy'a gelindiğinde İskender'in mumyası artık tamamıyla kaybolmuştur.

Sema'nın bulunduğu yerde Hıristiyanlar Aziz Athanasius için büyük bir kilise inşa ederler. 640 yılında İskenderiye'nin İslam orduları tarafından fethinden sonra Müslümanlar kiliseyi camiye çevirir. Atarin Camii olarak adlandırılan bu yapının avlusunda buluna küçük bir yapı ve bunun içinde yer alan bir lahit Ortaçağ boyunca "Domus Alexandri Magni"(Büyük İskender'in Evi) olarak anılmıştır (**Res. 5**). Fakat Mısır hiyeroglif yazısının çözülmesiyle bu lahdin son Mısır firavunu II. Nectanebo'ya ait olduğu anlaşılmıştır.

Osman Hamdi Bey tarafından Lübnan'ın Sayda kentinde bulunan ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen İskender Lahdi de İskender'e ait değildir (**Res. 6**). Bu lahit, bahçivanken Büyük İskender tarafından Sayda kentinin krallığına getirilen Abdalonymos tarafından yapılmış olmalıdır⁹.

Ölümünden sonra kurduğu büyük imparatorluk dağılır ve ele geçirmiş olduğu bütün topraklar generalleri arasında yaşanan yoğun savaşlar sonucunda paylaşılır (**Res. 7**). Fakat antik dönemden beri Büyük İskender'in hayatı ve etkileri hakkında oldukça fazla rivayet söylenegelmiştir. Bunlar içerisinde yer alan yoğun mitolojik etkiler daha sonraları çok farklı versiyonları olan "İskender Romanları"na da malzeme oluşturmuşlardır¹⁰.

M.Ö. 356–323 tarihleri arasında yaşayan ve hüküm sürdüğü 13 yıl içerisinde bilinen dünyanın büyük bir kısmını egemenliği altına alarak Yunanistan'dan Hindistan'a uzayan bir imparatorluğa egemen olan Büyük İskender'le ilgili oldukça fazla eser kaleme alınmıştır. Bu durumun aksine İskender döneminin orijinal kaynakları ise günümüze pek ulaşamamıştır. Ele geçen bilgiler, alıntılar ve atıflardan oluşmaktadır Bunların en erkeni ise M.Ö. 1. yy.ın üçüncü çeyreğinde kaleme alınmış yazılı kaynaklardır. İskender döneminde veya hemen sonrasında yazıldığı bilinen fakat günümüze ulaşmayan antik metinler şunlardır:

⁸ Ammianus Marcellinus, Res Gestae 26.10.15.19

⁹ Yavuz 2005: 16–19

¹⁰ Briand 1973: 36

M.Ö. 334'te orduyla beraber Anadolu'ya geçen, Aristo'nun yeğeni Olynthoslu Kallisthenes (M.Ö. 360-327) *Alexandri Magni Historia* (Deeds of Alexander the Great) adlı eserinde seferin başından, 327'deki kuşku ölümüne dek tanık olduğu önemli olayları yazmıştır. Bu eser, hükümdarlığının ilk yarısı için yetkin bir kaynaktır ve günümüze ulaşan anlatıları etkilemiştir¹¹. Lampsakoslu Anaksimenes'in de "On Alexander" başlıklı, en az iki kitaptan oluşan fakat içeriği bilinmeyen bir yapıtı vardır. Bu eser hakkındaki bilgiler Strabon ve Plinius gibi tarihçilerin atıflarından ibarettir. Astypalaialı Onesikritos'un içeriği değil; ama adı bilinmeyen yapıtından ise Strabon ve Plinius'un atıfları sayesinde bilgi sahibi olunmaktadır. Giritli Nearchos, İskender'in geri dönüşünde, orduyu İran kıyılarında donanmayla takip etmiş ve eserinde Hint Okyanusu ve Mekran Çölü'ndeki sıkıntılara değinmiştir. Arrianos, "İndica" adlı Hindistan'ı anlatan metninde onun yapıtından yararlanmıştır. İkisi de kısmen otobiyografik özellikler taşıyan yapıtlarında Ptolemaios ve Aristobulos da Arrianos'un kaynakları arasında yer almıştır. Ptolemaios, M.Ö. 335'ten İskender'in Babil'deki ölümüne dek geçen süreyi anlatırken, Aristobulos'un eseri M.Ö. 301'deki meşhur İssos Savaşı'ndan başlar. İlk İskender tarihçileri içinde en etkilisi İskenderiyeli Kleitarkhos'tur. 12 ciltten fazla ve tüm İskender dönemini anlatan çalışması M.Ö. 310'dan önce yazılmış ve sefere katılmamış olsa da önemli görgü tanıklarına ulaşabilmiştir. Magnesialı Hegesia ve Salamisli Aristos'a ait geç tarihli etkisiz yapıtlar da vardır. Mytileneli Chares'in "Historia Alexandrou" da İskender'in son yılları ve Susa'daki evlilik şölenleri ile ilgili ayrıntıları içerir. "Ephemerides" denen, saraydaki günlük olayların ve toplantıların kaydedildiği resmî günlükler de bulunmaktadır. Bugün elde bulunan en önemli İskender anlatısı İ.S. yaklaşık 86 yılında Bithynia Eyaleti'nin başkenti Nikomedeia'da yâni bugünkü İzmit'te doğmuş Arrianos'un "Alexandrou Anabasis" adlı eseridir.

DOĞU TOPLUMLARI GÖZÜYLE BÜYÜK İSKENDER:

Mısır'da Büyük İskender

Büyük İskender Mısır'da hiçbir direnişle karşılaşmamıştır. Apis Öküzü'ne kestirdiği kurbanlarla Mısırlıları manevi olarak da kendine bağlar. M.Ö. 331'de İskenderiye şehrini kurdurur. Aynı yıl Siwa vahasında bir kâhinlik ocağına sahip olan Ammon Tapınağı'nı ziyaret etmesi İskender için bir dönüm noktası olmuştur. Burada Ammon rahipleri tarafından "Ammon'un Oğlu" olarak selamlanması artık onun bir tanrı olarak görülmesinin ve bir kültürünün oluşmasının başlangıcı olmuştur. Siwa da İskender'in "Tanrının Oğlu" olarak kabul

¹¹ <http://www.livius.org/articles/person/callisthenes-of-olyntus/>

edilmesi onun için sürpriz değildir. Siwa'daki Ammon kültü Yunanlılar için, Zeus'un yerel bir tanımlaması olması açısından önemli sayılan tapınımlardan biridir. (**Res. 8**). İskenderin, Zeus'u babasıymış gibi göstermesinin altında yatan ana dayanağı kendisini Herakles ve Perseus ile özdeşleştirmiş olmasıdır¹². Daha sonra da Didyma'daki kâhinin onu "Zeus'un Oğlu" olarak nitelemesi de bu tanrı kral inancını Yunanistan'da da pekiştirmiştir.

İskender'in zorlu çöl yolculuğuna katlanmasının arkasında yatan düşünceyi anlamak için daha sonrasında gelişen olaylara da dikkat etmek gerekir. İskender kâhinlerin sözlerine inanmaktadır. Henüz Pers seferine çıkmadan önce farklı kâhinlere kafasında tasarladığı şeyleri danışır. Siwa'ya vardığında kâhinlerden birine geleceğini bir başkasına ise geçmişini(kökenini) sorar. Böylelikle Büyük İskender tam olarak kendi tanrısal kökenini tasdik ettirmeyi amaçlamaktadır. Resmi olarak tahta oturması için ihtiyacı olan kehaneti aldıktan ve kâhinlere zengin hediyeler sunduktan sonra İskender, Memphis'e taç giymek için gider ve burada resmi bir törenle Mısır'ın Kralı olarak taçlandırılır¹³. Taçlandırıldıktan sonra İskender bir kral için geleneksel olduğu gibi yenileme işlerinde ve kendi tasvirlerinin(**Res. 9**) yapımında kullanılmak üzere tapınağa para bağışlar. Ancak böylelikle İskender kendi isminin yanında Mısır hiyeroglifiyle en az bir taçlandırma adının yazılı olduğu bir Kartuş yaptırabilirdi. Büyük İskender'in bu Kartuşlardaki bazı isimleri:

- *sa-Re, Alexandros*: Re'nin oğlu İskender (**Res. 10**)
- *nesut-bity, Meri-amun Setep-en-re*: Yukarı ve Aşağı Mısır'ın Kralı, Amun'un en sevdiği, Ra'nın seçtiği (**Res. 11**)
- *mk-kmk*: Mısır'ın koruyucusu (Horus adı)
- *Hq3-qn, tkn-h3s.wt*: Yabancı ülkelerle uğraşan cesur hükümdar (Alternatif Horus adı)

İskender'in hükümdarlığı döneminde Mısır'da değişik imar faaliyetleri de yürütülmüştür. Onun döneminde bazı tapınaklar yapılmış ya da tamir edilmiştir. Bunlara; Bahriya'da (Qasr el Migysba) bir Taş şapel, Karnak'ta dört anıtsal giriş kapısı, Chon Tapınağı'nın anıtsal giriş kapısı, Ach-menu'nun bir odası, Hermupolis ve Arment'teki bazı yapılar örnek olarak gösterilebilir¹⁴.

¹² Fredricksmeier 1991: 199-214

¹³ Hölbl 2001: 9-34

¹⁴ Clayton 1994: 206-207

Ülkenin yeni lideri olarak İskender M.Ö. 331 yılının başlarında Nil'in kollarında birini takip ederek kuzeye doğru ilerler ve Kanopos kentinin hemen batısında İskenderiye kentini kurar (**Res. 1**). Yeni bir kentin kuruluşu İskender'in Memphis'te Apis'e Kurban sunumu veya Oase Siwa'daki tanrı Ammon'un kutsal alanına yürüyüşü gibi dünyevi bir davranış olarak değil, aksine Mısır taç giyme ritüelleriyle bağlantılı dini bir görev olarak anlaşılmaktaydı. İskenderiye kenti daha sonra satrapların ve Mısır krallarının başkenti olmuştur¹⁵.

Türk ve Fars Şairler Gözüyle Büyük İskender:

Ahmedi: İskender-name

İskendername isminden de anlaşılacağı gibi daha çok Büyük İskender'in hayatına, idealine, aşklarına ve fetihlerine dair tarihlerden, rivayetlerden, destanlardan derlenmiş bilgilerle meydana getirilmiş bir manzum hikâyedir. İskendername konusu, Türk edebiyatından önce İran edebiyatında işlenmiş ve İskender'in hayatı İran romanının klasik konuları arasında yer almıştır. Ahmedi, İskendername'nin konusunu İran edebiyatından almıştır. 9000'in üzerinde beyitten oluşan İskendername 14. yüzyıl Türkçesiyle yazılmıştır.

“Henüz yedi yaşında iken babasının yerine hükümdar olur. Etrafına Sokrat, Aristo ve Eflatun gibi âlimleri toplayarak onlardan nasihatler ister. Bu sırada yetişen Hızır, hepsine büyük nasihatler verir. İskender, hocalarını da yardımı ile bu nasihatleri uygulamaya başlar. Kendisine bir melek tarafından rüyada verilen Allah'ın kılıcı ile dünya fethine girişir. İran'ı, Turan'ı istila eder. Dara'nın kızı ile evlenir. Bir elçi kıyafetiyle girdiği Zabilistan'da hükümdarın kızı Gülşah ile sevişir. Arkasında Zabilistan tahtını da ele geçirir. Buradan Hindistan'a yürür. Hind hükümdarının kızı Şehrbanu ile evlenir. Çin'e yürüyerek Çin hükümdarını, onun halkını ve hayvanlarını yiyen bir ejderhadan kurtarır. Çin'in, Türkistan'ın yani bütün doğunun hükümdarı Tabgaç Han'la tanışır. Onun ülkesinden geçerek Türklerle, Dokuz Guzlarla karşılaşır. Buralarda çeşitli ülkeler görüp çeşitli kavimler tanır. Yüksek dağlarla çevrili bir yerde himaye etmek istediği bir kavmi Ye'cüc Me'cüclerin elinden kurtarmak için dağlar arasına büyük duvar yaptırır ki buna Sedd-i İskender denir. Sonra batıya döner, Ruslarla, Hazarlarla çarpışır, Rusları mağlup eder. Kendisini yok etmeye gelen devleri yener. Daha sonra Mısır'a gidip İskenderiye şehrini kurar. Kâbe'yi, Kudüs'ü ziyaret eder. İskenderiye'ye dünyanın her tarafından büyük âlimler toplayıp çeşitli kitaplar yazdırır. Sonunda bir ruh hastalığına yakalanır. Her şeyin ve her saltanatın geçiciliğini anlar. Alimler

¹⁵ Grimm 1998: 18–30

ona, *Ab-ı Hayat*'ı bulmasını tavsiye ederler. *Aristo ve Hızır*'la birlikte *Ab-ı Hayat*'ı ararsa da bulamaz. *Ülkesine döner ve şiddetli bir burun kanamasıyla ölür. Ahmedî'ye göre Ab-ı Hayat ilimdir. Ancak onu bulanlar ölmez. Aristo akıldır, İskender ruhtur. Dara ihtirastır ve ruh ancak ihtirası yendiği zaman dünyaya hâkim olur*"¹⁶.

Eski Türk edebiyatında Ahmedî'nin yanı sıra Ali Şir Nevâî'nin de bu konuyla ilgili "Sedd-i İskenderi" adlı bir yapıtı vardır ve Kaşgarlı Mahmud'un *Divân-ü Lûgât'it-Türk*'ünde de Zülkarneyn'den bahsedilir. Bu konuyu ele alan diğer Türk şâirleri, "İskendername" adlı eserleriyle, 15. yy.'da yaşamış olan Cemalî, Ahmed Rıdvan ve Hayatî; "Kıssa-i İskenderi" adlı eseri ile Hamzavî, "Hikâyet-i İskender" ile Nevalî'dir. Zülkarneyn'in Türk destânı içerisinde özel bir yeri vardır. Zeki Velidi Togan'a göre İskender, ilk Aryânî fatihlerin örnek ismidir. Dolayısıyla burada da İskender, Makedonya fetihlerinden önceki savaşlarda Turan'a karşı savaşan krallarla iç içe geçmiş bir figür olarak karşımıza çıkar¹⁷.

Şu Destânî'nda İskender'in Balasagun'da oturan Şu Kağan ile mücadelesi aktarılır. Bu destanın Türk boylarının yerleşik hayata geçiş sürecinin bir anlatısı olduğu ortadadır. *Divân-ü Lûgât'it-Türk*'te Oğuzlar'a niçin Türkmen dendiğini ve Türkmenlerin aslını açıklamak üzere Arapça kaydedilen bu destanda İskender'in Doğu seferinde Türklerle çatışmaları, bir kısım Türk'ün bu çatışmalar sonrasında yurtlarını terk edişleri, bir kısmınınsa çekilmeyip Türkistan'da kalışı hikâye edilmiştir¹⁸.

Bazı Türkologlar Kafkasya'nın kuzeyindeki *Ezkeş* kavminin Ye'cüc ve Me'cücüler olduğuna dair tahminlerde bulunmaktadır. Ye'cüc ve Me'cüc hikâyesinin aslı Tevrat'ta Gog ve Magog olarak geçmektedir. Burada sözü edilen Zülkarneyn ise Büyük İskender olarak rivayet edilmektedir. İskender'in Kafkasya'da kuzey kavimlerine karşı bir set yaptırdığı rivayetiyle bu efsane birbirine bağlanmaktadır¹⁹.

İskender konusunu Ahmedî'den önce manzum olarak işleyen üç İranlı şair bilinmektedir. Bunlar; Firdevsi(934- 1020), Nizami(1150-1214) ve Emir Hüsrev-i Dihlevi(1253-1325)'dir.

¹⁶ Akdoğan 2000:

¹⁷ Togan 1981: 25.

¹⁸ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Şu Destanı" c.8: 179

¹⁹ Ülken 1946: 4-5

Firdevsi: Şah-name

İskender hikâyesi, manzum olarak ilk defa Firdevsi'nin Şah-name'sinde yer almıştır. Şair İran'ın geçmiş hükümdarlarını anlatırken, Keyaniler'in son hükümdarı olarak İskender'e yer vermiştir. Padişahi-i İskender başlığı altında verilen bu bölümde İskender, İran tahtına oturmuş olarak karşımıza çıkar. Gerçekte İskender'le ilgili konular, "Padişahi-i Darab" ve "Padişahi-i Dara Püser-i Darab" başlıkları altında da geniş yer tutmaktadır. Şah-name'de İskender'e 2480 beyit ayrılmıştır.

Firdevsi, Padişahi-i İskender bölümünden önceki iki bölümde şu olaylara yer vermiştir: Darab'ın Feylekus'la savaşı, onun kızıyla evlenmesi; Darab'ın geri gönderdiği bu kızıdan İskender'in doğması, Darab'ın İran'da yeniden evlenmesi ve bu evlilikten Dara'nın dünyaya gelmesi; Feylekus ve Darab'ın ölmesiyle Rum tahtına İskender'in, İran tahtına da Dara'nın oturması, Dara'nın İskender'den haraç istemesi, iki tarafın savaşa hazırlanması, Dara ile İskender'in üç kez savaşmaları, sonunda Dara'nın iki komutanınca öldürülmesi.

Şah-name'de "Padişahi-i İskender" başlığı altında anlatılan olaylar da şunlardır: İskender'in İran tahtına oturması, Dara'nın kızı Ruşeneg'le evlenmesi; Hint hükümdarlarından Keyd'le anlaşması; Keyd'in ona Figistan adlı kızını, boşalmayan kadehini, değerli düşünürünü ve tabibini armağan olarak vermesi; Hint hükümdarlarından Fur'la savaşı ve onu öldürmesi; Kabe'ye gidişi ve ülkeyi yabancılardan alarak Hz. İsmail soyundan gelenlere vermesi; Mısır'a gidişi; Endülüs'ün zengin kadın hükümdarı Kydafa ile aralarında geçen olaylar; Berehmenler şehrine gidişi; Habeş ülkesine dönüşü; Nermpayan şehrindeki ejderhayı öldürmesi; Horum'da karşılaştığı olağanüstü varlıklar; Doğuya gidişi; Bengisuyu araması, karanlıktan çıkışı, kuşlarla konuşması, İsrafil'i görmesi; Ye'cüc ve Me'cüc kavmi önüne set yapması; hatiften gelen bir sesten ve konuşan ağaçtan ölümünün yaklaştığını öğrenmesi; Çin'e gidişi ve Fağfur'un onu saygıyla karşılaması; Hindistan'da Fur yanlısı güçlerle yeniden savaşı; Babil'e yönelmesi, Aristo'ya ve annesine mektup yazması; Babil'de ölmesi; düşünürlerin ve annesinin yasları²⁰.

Bu İskender hikâyesini Firdevsi'nin nereden aldığı bilinmemektedir. İskender, İran'a sonradan gelmiş, ülkeyi savaşarak ele geçirmiş bir hükümdardır. Fakat Firdevsi'de o Keyaniler soyundan bir hükümdar olarak görülmektedir. Bu durum Firdevsi'den önce İran'da İskender konusunda köklü bir inanç sağlayan yazılı ve sözlü kaynakların bulunduğunu gösterir.

²⁰ Tekin 2007: 124

Nizami: Şeref-name ve İkbal-name

İran edebiyatında Firdevsi'den sonra İskender hikâyesini manzum olarak işleyen şair Nizami'dir. O, eserinin beşinci ve altıncı mesnevileri olan Şeref-name ve İkbal-name'de İskender konusunu işlemiştir. Şair bu iki mesnevide İskender'in iki ayrı yönünü işlemiştir. Azerbaycan Atabegi Nuşratüddin Ebu Bekr bin Muhammed'e (1191–1210) sunulan Şeref-name'de İskender'in hükümdarlık yönü ele alınmıştır. Şairin Musul Atabegi İzzüdin Mes'ud bin Arslan'a (1211–1218) sunduğu İkbal-name'de ise İskender düşünür ve peygamber olarak görülmektedir.

Şeref-name'de İskender'in soyu, Aristo'nun babası Nikomacis'ten ders alması, babası Feylekus'un ölümünden sonra Rum'a hükümdar olması; Aristo'yu vezir edinmesi; Mısır'a gitmesi, oradaki halkı zencilerden kurtarması; Dara'nın İskender'den haraç istemesi ve İskender'in göndermemesi üzerine karşılıklı savaş hazırlıklarına başlanması; savaş başlamadan önce Dara'nın iki komutanınca yaralanması, İskender'in Dara'nın yanına gelerek son dileklerini dinlemesi; İskender'in Dara yerine İran tahtına oturması, Acem ateşkelerini yıkması, Dara'nın kızı Ruşeneg'le evlenmesi; Mağrib'e gidişi ve Kabe'ye uğraması; Bürda'ya(Horum) giderek Nuşabe adlı kadın hükümdarla dostluk kurması, Fur'la savaşarak onu öldürmesi; Çin'e gidişi ve Hakan'ın onu dostça karşılaması; Kıpçak çölüne gidişi, Rus ülkesindeki savaşları; bengisuyu araması ve Rum'a dönüşü anlatılır.

İkbal-name'de ise değişik hikayelerin yanı sıra İskender'in Rum'a döndükten sonra büyük düşünürlerden oluşan bir meclis kurması; İskender'e Zülkarneyn unvanının verilmesi; İskender'in bir çobanla konuşması; İskender-Sokrat ilişkisi; Hint düşünürünün İskender'e söyledikleri; İskender'in yedi düşünüre evrenin yaratılışı ve temel maddesiyle ilgili sorular sorması, düşünürlerin yanıtları; İskender'in peygamber olması; düşünürlerin İskender için yazdıkları "hired-name"ler; İskender'in peygamber olarak dünyayı dolaşmaya çıkışı, güneye gidişi ve karşılaştığı toplumları dine çağırması; Hindistan'dan ikinci kez geçerek Çin'e varması, denizlere açılması ve dönüşü; kuzeyde Ye'cüc topluluğu önüne set yapması; "hatif"ten sonunun yaklaştığını öğrenmesi ve Rum'a yönelmesi; son dileklerini yazdırması ve annesine mektup göndermesi; oğlu İskenderus'un babasını yerine geçmek istemeyişi anlatılmaktadır.

Emir Husrev-i Dihlevi: Ayine-i İskender

Mesnevîde İskender’le ilgili konular şöyle sıralanmaktadır: İskender’in Çin seferi; kuzeye yaptığı sefer, bengisuyu araması ve Ye’cüc topluluğu önüne set yapması; İskender’in Çinli cariye ile güzel günler geçirmesi; Keyhüsrev’in kadehindeki gizli yazıları okutup oradaki bilgilerden yararlanarak yaptırdığı usturlap ile denizlere açılması; Azerbaycan’a gidişi, oradaki ateşkeleri yıkarak halkı tanrı dinine çağırması; Rum düşünürlerinin tanrıya inanmalarını istemesi, inanmayanların tufanla cezalandırılması; Eflatun ile İskender hikayesi; İskender’in denize açılması; ülkesinin ileri gelenlerine son dileklerini bildirmesi; denizden kurtulmak için dua etmesi; ölümünün yaklaştığını “hatif”ten öğrenmesi ve ölümü; oğlu İskenderus’un hükümdar olmak istememesi.

Emir Husrev, mesnevisinde İskender’i bir peygamber olarak değil, büyük bir hükümdar ve asker olarak göstermektedir. Fakat İskender’i sadece hükümdar ve asker olarak değil, bir ermiş, halkı tanrı dinine yönelten bir yol gösterici olarak da anlatmıştır.

Bütün bu anlatıların temel özelliği, anakronik olmalarıdır. Makedonyalı kral, adına düzülen bu İskendernâmelerde bir İslam kahramanı olmuş, Zulumat ülkesinde Hızır’la beraber Ab-ı Hayat’ı aramış, Kâbe ve Kudüs’ü ziyaret etmiş, Âyine-i İskender’le kerametler sergilemiş; yer yer kadim bir peygamber olarak Zülkarneyn’le özdeşleştirilmiştir. Bu örneklerde Âyet ve hadis gibi dinî bilimlerle, ilm-i nücum gibi kadim şark bilimlerine de bolca yer verilmiştir²¹.

Pers İmparatorluğunun yıkılmasından 150 yıl kadar sonra, Akamenid Hanedanlığı’nın görkemli geçmişi unutulmuşken 1300 yıl sonraki İslâm kaynaklarına İskender’in serüvenleri ile ilgili ilginç ayrıntıların yansması hem anonim geleneğin gücünü hem de İskender’in kişisel etkisinin büyüklüğünü gösterir. Öyle ki İsveçli seyyah ve Doktor Sven Hedin’e 1890’larda Orta Asya’ya yaptığı bir gezide İskender’in mezarı gösterilmiştir²².

Doğu edebiyatlarında Büyük İskender’in tarihsel macerası Kuran’da adı zikredilen (Kehf/83–99) Zülkarneyn’in hayatıyla iç içe geçmiş olarak anlatılır. Zülkarneyn’in bir tarihsel figür olan Makedonya Kralı ile özdeşliğini tespit etmek zordur; fakat Zülkarneyn adının anlamı ile Büyük İskender’in antik çağda basılmış sikkeler üzerinde yer alan ikonografisi arasında ilginç bir benzerlik bulunmaktadır. Zülkarneyn, “iki karn (boynuz) sahibi” anlamına

²¹ Ana Britannica, “İskendernâme”:12,36

²² Mansel 1999: 458

gelmektedir. Makedonyalı İskender'in tasvirlerinde de mitolojik babası Zeus Ammon'a ithafen çift boynuzlu bir miğferle gösterildiği göze çarpar²³.

TEVRAT VE YAHUDİ KÂHİNLER GÖZÜYLE İSKENDER

* *“Avrupa'dan Büyük İskender'le beraber Asyalılar için ağır bir dert ve büyük bir acı da geliyor.”*

** *“Asya ve Avrupa, eğer Asyalılar Avrupalı büyük güç üzerinde kesin bir zafer kazanırlarsa huzur ve barışa kavuşabilir.”* Avrupalıların Yunan hükümdarlığı döneminde Asyalıları alçaltması ve acı çektirmeleri Yahudi kâhinleri bu belirlemeyi yapmalarına sevk etmiştir²⁴.

M.Ö. 334'te İskender Kral III. Darius yönetimindeki Perslerin savaş gücünü yıkar. Artık büyük bir zafere ulaşmıştır ve bunu kısa sürede Hindistan'a kadar süren zaferler dizisi izler. Çok kısa sürede bilinen dünyanın büyük bölümünü hakimiyeti altına alır. Bu tarihi olayları Peygamber Eski Ahit'in Daniel 8, 1-14 bölümlerinde şöyle anlatmaktadır:

a) *“İki boynuzlu Koç”* (8,3): Persler'in dünya imparatorluğu (iki boynuz Medler ve Persler'dir.)

b) *“Bütün dünyayı ayakları yere değmeden gezen alınının ortasında gösterişli boynuzuyla bir Teke”* (8,5): İskender'in önderliğinde Büyük Yunan Devleti

c) *“Teke koça vurdu ve her iki boynuzunu da kırdı”* (8,7): Büyük Pers devleti Yunanistan tarafından yıkılır.

d) *“Teke aşırı derecede büyüdü ve o güçlendiği anda büyük boynuz kırıldı”* (8,8): Yunan krallığının yayılması ve Büyük İskender'in ani ölümü

e) *“ve O'nun devletinde göklerin dört rüzgârına doğru dört boynuz çıktı”* (8,8): Büyük İskender'in imparatorluğunu paylaşan dört komutanı.

ORTAÇAĞ AVRUPA'SINDA İSKENDER:

Büyük İskender maddi dünyadan giderek dini alana kaymaya başlamıştır. Bu öncelikle M.Ö. 2.yy.dan itibaren Nil kıyısında kurdurduğu dünya kentinin bulunduğu alanda ve Hellenistik-Yahudi bölgede yoğun bir şekilde kendini hissettirmiştir. Daha sonra Suriye-Hıristiyan edebiyatı üzerinden Kuran'a ve oradan da bütün doğu toplumlarına ve dolaylı

²³ Pala 2002: 249

²⁴ Kocsis 1962: 105-110

yollarla da batılı toplumların Hıristiyan söylencelerine girmiştir. İskender dönemi tarih yazıcılığı metinlerinden sadece eksik ve kötü bazı rivayetler dışında çok fazla bir şey kalmadığı için böyle bir gelişmenin olması oldukça mümkündür.

Büyük İskender'i içeren kutsal yazıtların olması böylesi bir literatürün gelişmesini teşvik etmiştir. Rönesans'tan itibaren Büyük İskender'in tarihi portresi yavaş yavaş tekrar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özellikle Yahudi rivayetleri içerisinde açık bir şekilde işlenmesi İskender'in Ortaçağ boyunca hatırlanmasını sağlamıştır²⁵.

Ortaçağ boyunca İskender hemen hemen Avrupa'nın her tarafında o dönem tasvirlerinin bir malzemesi olarak kullanılmıştır. Özellikle yapıların iç bölümlerinde devasa tasvirler yapılmıştır. Örnek olarak İngiltere'de III. Heinrich'e ait Clarendon Sarayı içerisindeki "İskender Odası"(1237) ve Nottingham Şatosu'ndaki "Queen'in Kabul Salonu" gösterilebilir(1237). 14. yüzyıldan itibaren üzerlerinde tarihi ya da farklı aristokratik konular işlenen lüks duvar halıları günlük yaşam içerisinde de yaygın halde görülmeye başlar(Res. 12–13). Bunların üzerlerinde sıkça görülen konulardan biri de İskender'in tarihidir. 1498'de Anne de Bretagne' ye ait "İskender Odası"nı olasılıkla her biri "gestes d' Alexandre"(İskender'in İşleri) konularını içeren yatak döşemesi ve ipek ve altın süslemeli sekiz adet duvar halısı süslüyordu.

Büyük İskender Alpler'in güneyinde olduğu gibi kuzeyde de aristokrat hayatı içerisinde popüler bir figürdü. Onun tarihi çok sayıda İskender romanında, bazı bölümleri de fantastik efsaneleri süslemiştir. Yaptığı işler minyatürlerde ve duvar resimlerinde anlatılmıştır. İskender Hıristiyan yorumcular sayesinde bir ahlak örneği olarak hizmet etmiştir. Ayrıca o bir şövalye ve huzur getiren bir hükümdar, başkomutan ve fatihtir.

Birçok yazar, şair veya mucit de İskender'i örnek almıştır. Onun uçmak (Res. 14) ya da su altında dolaşabilme (Res. 15) fantezisi ve maceraperestliği bu insanlara ilham kaynağı olmuştur²⁶.

HEYKEL TASVİRLERİNDE BÜYÜK İSKENDER:

Portrelerinde sakalsız olarak gösterilmesi ve yarım uzun saçlarının alından başın üzerine doğru kalkık (*anastolé*= yukarıya-geriye atmak) verilmesi kendisinin diğer insanlardan üstünlüğünü göstermek için kullanılan yöntemlerdir (Res. 16). Bir devlet

²⁵ Pfister 1957: 54-55

²⁶ Franke 2000: 121–169

yöneticisinin kendisini bu şekilde stilize etmesi Yunan kültüründe bir ilktir. İskender'in bu heyecan uyandırıcı başarısı bu portre tipinin karizmatik kahraman heykellerinde sürekli olarak kopyalanmasını sağlamıştır. Bu heykel tipi bazı genç tanrıların ve mitolojik genç kahramanların heykellerine çok benzemektedir. Bu nedenle sürekli olarak yöneticilerin mi tanrıları taklit ettikleri yoksa tanrı heykellerinin mi yöneticilerin taklidi olduğu tartışılmaktadır.

İskender kendisinin tasvirlerinde seçicidir; resimlerini sadece 4. yüzyılın en iyi ressamı olan Apelles'e çizdirmiş, portre ve heykellerini de döneminin en iyi heykeltıraşı olan Lysippos'a yaptırmıştır. Portrelerinde ya da gerçek görüntüsünde hygron (parlayan) olarak övülmektedir. Yarı kısa ve alın üzerinden yukarı kalkan saçlar aslansı bir etki yatmıştır. Yaşadığı dönemden İskender'e ait sadece bir tane orijinal tasvir ele geçmiştir. Bu da olasılıkla M.Ö. 327-326'da İskender'in Hindistan seferi sırasında yapılmış olan bir sikke üzerinde yer almaktadır (**Res. 17**). Fakat bu sikkenin ona diplomatik bir hediye olarak yerel bir yönetici tarafından hediye mi edildiği yoksa Babil'de İskender yönetimi tarafından mı basıldığı tartışmalıdır. Sikkenin bir yüzünde at üzerinde gösterilen İskender kaçmakta olan bir savaş filini takip etmekte. Fil üzerindeki Mahut, yani sürücü fili sürmekte ve bir savaşçı da İskender'e doğru arkaya dönmektedir. Diğer yüzde ise zırh giymiş İskender elinde mızrağı, başında o dönem yazınlarında da tasvir edilen tüylerle süslenmiş bir miğferle ayakta durmaktadır. Ayrıca havada süzülen zafer tanrıçası Nike tarafından taçlandırılmakta ve elinde bir şimşek demeti tutmaktadır. Şimşek, Yunan tanrısı Zeus'tan ve Mısır tanrısı Ammon'dan kendisine aktarılmıştır. Zaten M.Ö. 331'den itibaren İskender Zeus-Ammon'un oğlu olarak nitelendirilmiştir.

Diadoklar Döneminden Kalan Orijinal İskender Portreleri

Dönemsel olarak sonraki İskender tasvirleri, kralı tanrı atributlarıyla birlikte donatmıştır. Bunlar M.Ö. 317'den itibaren I. Ptolemaios tarafından Mısır'da ardı ardına basılan bir dizi sikke üzerinde görülmektedirler (**Res. 18-20**). Ptolemaios'un M.Ö. 306/305'te henüz kral unvanını almadan önce bastırıldığı sikkeleri üzerinde İskender'in başı onun Hindistan seferini hatırlatan bir fil kafa derisi ile kaplanmış ve alına bant bağlanmış bir şekilde gösterilmektedir (**Res. 21**). Alına bağladığı bu bant İskender'in bir işareti olan krallık diademi olmalıdır. Fakat İskender burada diademi başın üst kısmına değil, daha çok tanrı Dionysos'ta görüldüğü şekliyle sanki alnını saran bir bant gibi bağlamıştır. Fil kafa derisi Zeus'un Ägis'inin pullarının arasına girmekte. Bu yılanlarla süslenmiş pelerin koruyucu bir

etki yaratmakta ve İskender'in Zeus Ammon'a dayanan kökenine işaret etmektedir. Ayrıca şakak kısmında, fil derisinin altından görünmeye başlayan ve yarısı açığa çıkan koçboynuzu da yine bu tanrıya aittir: Birçok getirisi olan bir atributlar kombinasyonu oluşturulmuş.

İskender tasvirlerinden en iyi tanınanı M.Ö. 2. yüzyılın başlarına ait olan Seleukos yani Philetairos sikkeleri üzerinde yer almaktadır (**Res. 22**). Dalgalı saçlar, anastolé ve yukarıya doğru kaldırılmış başıyla İskender tasvirlerinin bilinen bir tipi açık bir şekilde tekrar etmekte ki, bu tip sonraları birçok kez taklit edilmiştir.

İskender Dönemi Tasvirlerin Kopyaları:

Çok sayıda tam plastik İskender portresi ele geçmiştir. Hellenistik dönem eserlerinin yanında çok sayıda Roma dönemi kopyaları da yer almaktadır. Bu portre tipleri içerisinde dört tanesi İskender'in yaşadığı döneme ait olduğu tahmin edilmektedir.

Azara Tipi

Bunlardan en tanınanı Azara tipidir (**Res. 23**). Bu portre alt kısmı yazıtlı bir Herme üzerine oturtulmuştur ve bugün Louvre müzesinde sergilenmektedir. Bu Herme, M.S. 2. yüzyılda yapılmış olan ve içinde ünlü Yunanlıların portrelerinden oluşan bir koleksiyonun yer aldığı Tivoli'de bir villada ele geçmiştir. Adı geçen bu portre "*anastolé*"nin katı bir formuyla ve keskin hatlara sahip yüzüyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Kopya olarak Azara Herme'si öncül örneklerle nazaran daha fazla kopyalanmıştır. Çünkü yapıldığı dönemin stil özelliklerini çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Yine bu öncül örnek daha sonra yapılan farklı eserlerin de temelinde yer almaktadır. Buna örnek olarak İstanbul'da bulunan ve Bergama'dan gelen normal boyutların üzerindeki baş gösterilebilir (**Res. 24**). Saçların yapım şekline bakarak bu baş İskender portresi olarak Azara tipiyle özdeşleştirilmektedir. Bu baş Bergama'nın yüksek hellenizm stilini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Tarsus ve Abukir'de bulunan Geç Roma dönemine ait altın madalyonlar üzerindeki İskender tasviri de yine bu ön örneğe geri gitmektedir (**Res. 25**).

Schwarzenberg Tipi

Münih'teki Schwarzenberg koleksiyonunda yer alan bu baş büyük ihtimalle bilinen bir ön örneğe dayanarak yapılmış olmalıdır (**Res. 26**). Çünkü bazı özel koleksiyonlarda da bu başa benzer örnekler bulunmaktadır. Bu İskender tasvirinin temel özellikleri, geniş bir yüze sahip olması ve bakışlarının aşağı doğru yönelmiş olmasıdır.

Dresden Tipi

Arkeolojik literatürde Dresden'deki baş ve onun kopyaları İskender olarak varsayılmaktadır (**Res. 27**). Bu çerçevede bu tipin diğer iki tiplerle pek bir benzerliği yoktur. Fakat yukarı doğru kalkık saçlar bu tipte de kendini gösteren bir özelliktir.

Akropolis-Erbach Tipi

Bu tipi de İskender olarak adlandırmak akla yakındır, çünkü bu da İskender'in karakteristik saç tipine sahiptir (**Res. 28 a-b**). Bu tip diğer bütün İskender tasvirleri içerisinde en az bireysel özelliklere sahip tiptir. Buna karşılık bu taslağın tamamıyla Attik sanat alışkanlığıyla bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir.

İskender portrelerinin çok farklı tiplerinde çerçevelerinde bunların çeşitliliği kendini göstermektedir. Bu yüz tipleri ya da ifadeleri açısından hemen hemen hiç birbirlerine benzememektedirler. Alındaki saçın yukarı doğru atıldığı karakteristik saç şekli olmadan bu portrelerin aynı kişinin tasvirleri olduğunu anlamak çok zordur. Geç portreler daha romantik olmaya başlamıştır: saç daha uzun ve kıvrıktır, bakışlar tutkuncasına parlamaktadır. Buna örnek olarak Boston'daki İskender başı gösterilebilir (**Res. 29**). İskender, yazılı ve arkeolojik kaynakların da kanıtladığı gibi çok çeşitli biçimlerde kopyalanmıştır.

- Zırh giymiş başkomutan olarak mızrak ya da kılıcıyla birlikte
- Çıplak, sadece mızrağıyla, sadece kılıcıyla ya da her ikisiyle
- Giyimli ya da çıplak ve tanrılara ait atributlarla: şimşek ya da Zeus Ammon'un Aegis'i veya diğer tanrıların atributlarıyla
- Ayakta ya da at üzerinde

Bunların dışında;

- Edebi kaynaklarda anılan heykel grupları içerisinde: Olympia-Philippeion'daki aile grubu içerisinde ve Granikos çatışmasındaki atlı savaşçı grup içerisinde
- Çatışma sahnelerinde: örneğin Pompei-Casa del Fueno'daki ünlü İskender Mozaïği ya da İskender Lahdi üzerinde

İskenderiye'nin kurucusu olarak İskender'in kült heykellerinin çok sayıda küçük boyutlu kopyaları ele geçmiştir. Bunlar açıkça şehir kurucusu kültüne hizmet ediyorlardı. Önceleri Cammin'deki Katedral hazinesinde yer alan fakat akıbeti belli olmayan bir Gemme İskender tasvirini ayrıntılı bir şekilde göstermektedir (**Res. 30**). İskender bu tasvir tipinde Makedon askeri ayakkabısı (krepides), aynı zamanda burada Zeus'un Aegis'i olan uzun Makedon

askeri mantosu(chlamys) giymekte ve sağ elinde bir mızrak tutmakta. Sol elinde ise Palladion, yani Athena'nın miğferli ve mızrak atan arkaik heykelini tutuyor. Buradaki eski Athena heykeli Troya'nın koruyucu tanrıçası olarak kent kuruculuğunu nitelemektedir.

SONUÇ

J.G. Droysen'in 19.yy.'da adını koyduğu Hellenizm Çağı, Büyük İskender'in Doğu'ya oç almak adına geldiği, fakat burada gördüğu medeniyeti kendi kültürüyle birleştirip yeni bir dünya kurma hayallerinin bir ürünüdür. Her ne kadar İskender'in ölümünden sonraki döneme bu isim verilse de onun kurduğu düş belli bir dönem hâkim olmuş, bu dönemin ana unsuru olan İskender ise farklı dönemlerde değişik halklar arasında kahraman, kurtarıcı ya da peygamber olarak kabul görmüştür. Tarihsel bir gerçeğin yoğun bir efsane örgüsü içerisinde epey çarpıtılarak anlatıldığı bütün İskender öyküleri ve Türk edebiyatında yer alan örnekler de Büyük İskender'in önemli bir mirasın sahibi olduğunun göstergeleridir.

Onunla birlikte Yunan anakarasında Atina bir düşünce ve sanat başkenti olma özelliğini Anadolu ve daha doğudaki şehirlere terk etmiş; Bergama, Antiokheia, Seleukeia ve Mısır'da İskenderiye, Akdeniz dünyasının yeni okulları, parlak birer uygarlık merkezi olmuşlardır. Ticaret kendisine yeni yollar, sahalar kazanırken doğudan getirilen zenginlikler Yunan dünyasında altın ve gümüş stokunun artmasıyla ilk enflasyonist dalgalanmaları yaratmıştır. İskender'in fetihleri Yunan dilini doğunun derinliklerine taşıırken mimaride de doğu etkisiyle yapıların oranları büyümüş, ilk tonoz denemeleri yapılmıştır. Monark'ın yükselişi Klâsik Çağdaki kamu yapılarının önüne profan saray ve ev mimarisini geçirmiş; düşünülebilir ki aynı "tek adam" fikri yontu sanatında "euergetizm" (onurlandırma) amaçlı heykelleri ve kişisel portreleri ortaya çıkarmıştır. Batıda oryantal motif ve düşünceler, synkretizm; doğuda Hindistan'da ise Buda'ya antropomorf Yunan alışkanlıklarıyla vücut veren Greko-Budist sanat gelişmiştir. Doğunun batıya, batının doğuya nüfuz ettiği yeni bir dönem başlamıştır artık. Hindistan'da Zeus, Şiva ve Çakra'nın maiyetine girerken Atina'da Trak tanrısı Bendis'e ayinler düzenlenmesi, Sabazios, Kybele, Adonis, Attis gibi doğu tanrılarının Yunanistan'da yüceltilmesi bu dönüşümün eseridir. Aphrodite, Atargatis ve Astarte (İştar) ile İsis, Demeter'le; Dionysos, Osiris'le; Herakles Melkart'la bir tutulmaya başlanır ve İskenderiye'de yeni bir kült doğar: Serapis. En önemlisi de İskender'le birlikte "tanrı-kral" fikrinin de batıda tanınmaya başlamasıdır. Roma İmparatorluğu'ndaki tanrılaştırma düşüncesinin ve imparatorluk kültünün kaynağı İskender'dir. İskender doğudaki

ilk “tanrı-kral” değildir; ama batıda, inançsız yandaşları ve alaycı Yunanlılar hariç tutulursa, yaşarken tanrı bellenen ilk ve son hükümdar olmuştur.

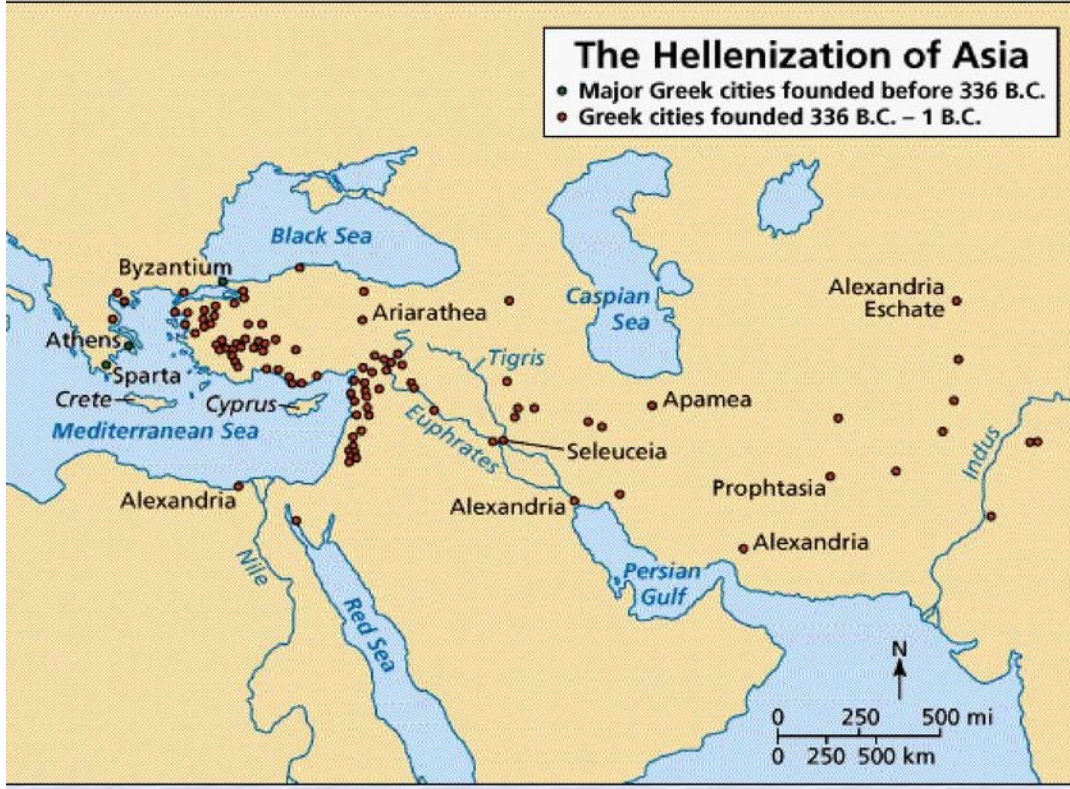
Bu miras doğu ve batıyı kaynaştırmış synkretik bir mirastır. İrlanda’dan Çin’e kadar uzanan coğrafyalarda hem birbirine benzeyen hem birbirinden farklı olan pek çok edebî anlatımın içine yerleşmiş bir motif olarak İskender’in kültürel kalıtı olumlu-olumsuz yönleriyle bugün de canlılığını korumayı sürdürmektedir. İranlı Zerdüştiler arasında o hâlâ melun bir şeytandır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan 2000 Y.Akdoğan, *İskendername’den Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.
- Briand 1973 P. Briand, “Alexandre le Grand”, *Lexikon früher Kulturen I*: 36, Paris 1973.
- Clayton 1994 P.A. Clayton, *Die Pharaonen*, 1994, 206-207.
- Franke 2000 B. Franke, “Herrscher über Himmel und Erde. Alexander der Große und die Herzöge Von Burgund”, *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft 27*: Marburg 2000, 121-169.
- Fredricksmeier 1991 E. A. Fredricksmeier, “Alexander, Zeus Ammon, and the Conquest of Asia”, *Transactions of the American Philological Association 121*: 1991, 199–214.
- Grimm 1998 G. Grimm, *Alexandria-Die erste Königstadt der hellenistischen Welt* Verlag Philipp von Zabern, Berlin 1998.
- Hölbl 2001 G. Hölbl, *A History of the Ptolemaic Empire*. 2001.
- Kocsis 1962 E. Kocsis, “Ost-West Gegensatz in den jüdischen Sibyllinen” Fasc. 2/3, *Novum Testamentum 5*: Ungarn 1962, 105-110.
- Lauffer 1981 S. Lauffer, “Alexander der Grosse”, *Lexikon Alte Kulturen I*: 81, München 1981.

- Mansel 1999 A. M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK, Ankara 1999.
- Pala 2002 İ. Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 2002, 249.
- Pfister 1957 F. Pfister, “Alexander der Grosse in den Offenbarungen der Griechen, Juden, Mohammedaner und Christen, *Vigiliae Chritianae* 11, No.1, Berlin 1957, 54-55.
- Schachermeyer 1973 F. Schachermeyer, “Alexander der Große”, *Illustriertes Lexikon des Altertums*, 1973, 31.
- Taylor 1927 L. R. Taylor, *The Cult of Alexander at Alexandria*, *Classical Philology*, Vol. 22, No. 2, 1927, 162-169.
- Tekin 2007 O. Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya*, 2007.
- Togan 1981 Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 1981.
- Ülken 1946 H. Z. Ülken, “İslamiyette Eski Dinlerin İzleri”, *İstanbul Dergisi*, 1946, 4-5.
- Yavuz 2005 M. F. Yavuz, “Büyük İskender’in Mezarı”, *Kubaba* 5, ed. Reyhan Körpe, İzmir 2005, 16-19.

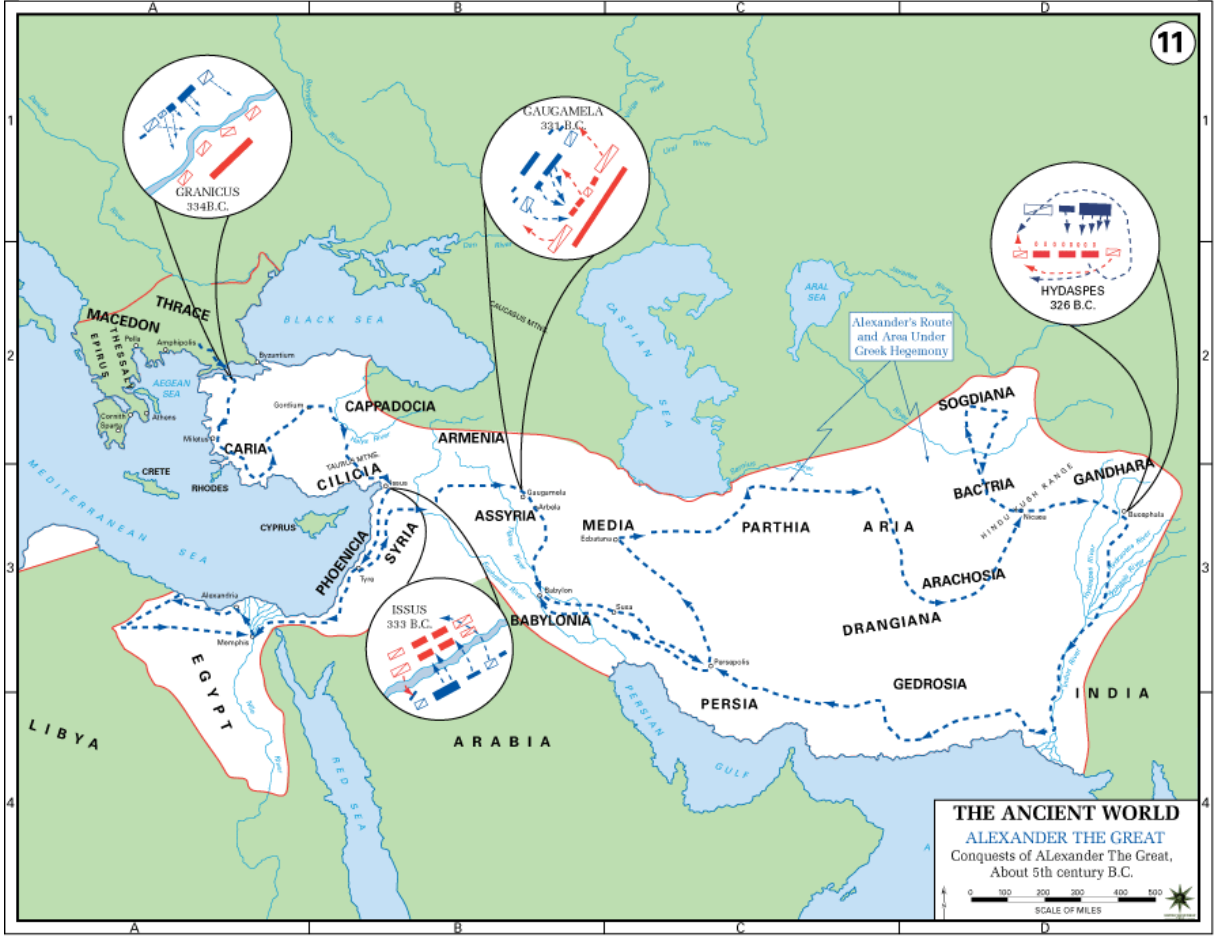
RESİMLER

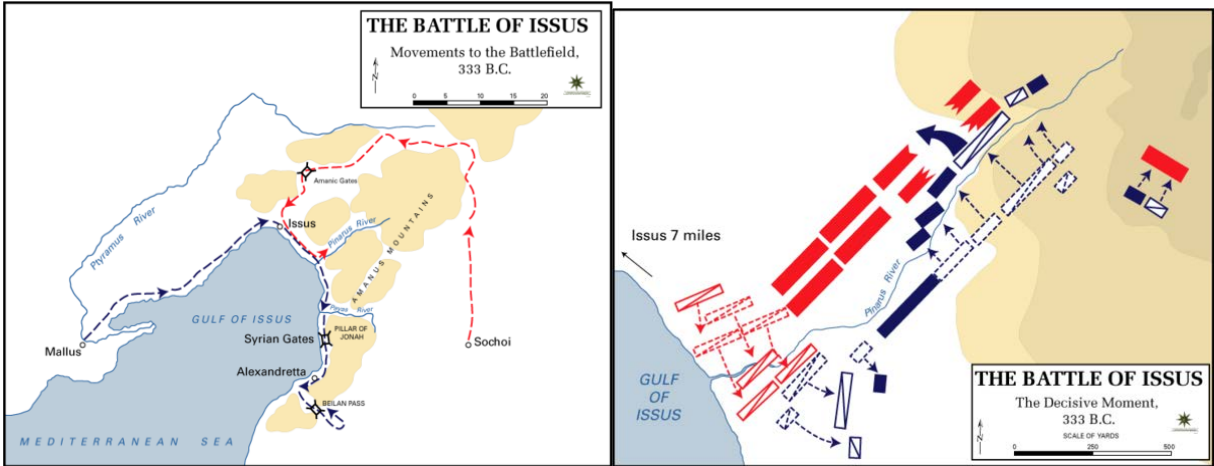
Res. 1: Büyük İskender Döneminde Kurulan Kentler

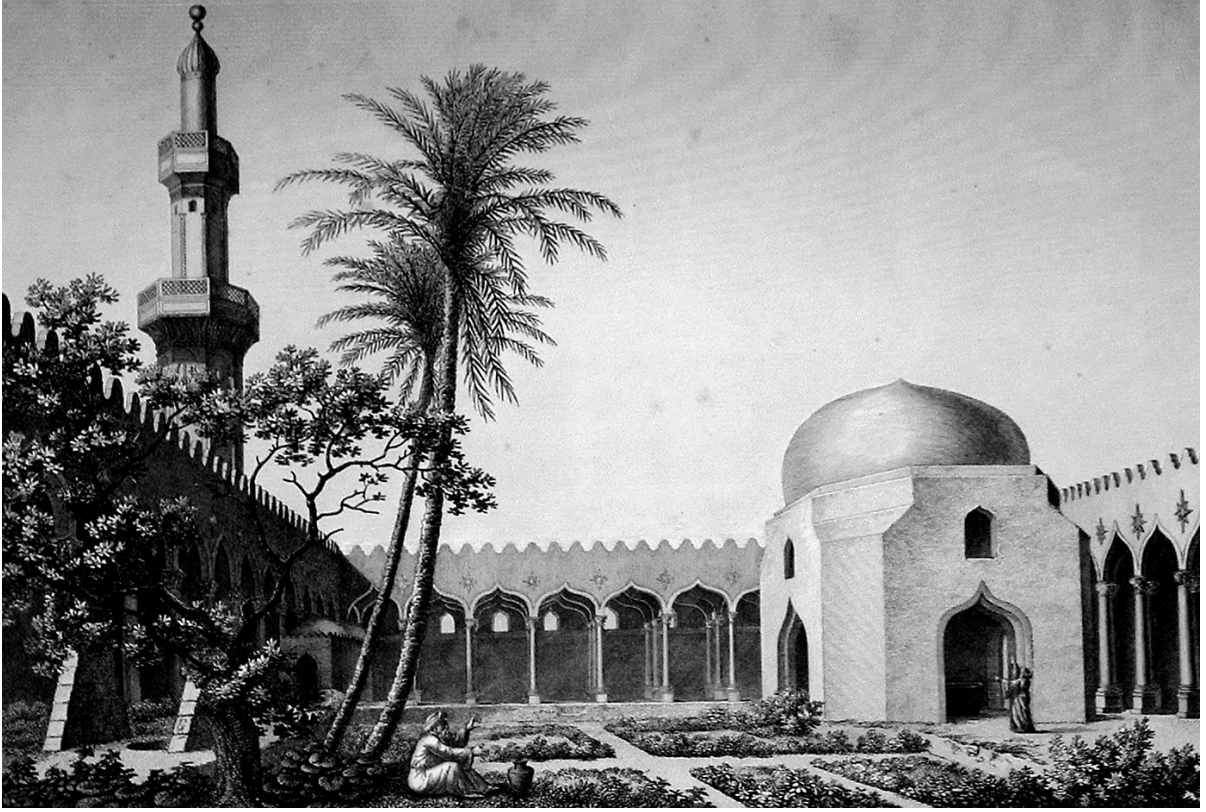
Res. 2: Büyük İskender'in Doğu Seferinde İzlediği Rota

Res. 3: Büyük İskender'in Perslere Karşı Kullandığı Savaş Taktikleri

Res. 4: İssos Savaşı Öncesi Pers ve Makedon Ordularının İzledikleri Rota ve Taktik

Res. 5: Attarin Camii Ve Avlusundaki Küçük Yapı (Description de l'Egypte, Antiquites V, Plate 39)

Res. 6: İskender Lahdi, İstanbul Arkeoloji Müzesi
(<https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/9479>)

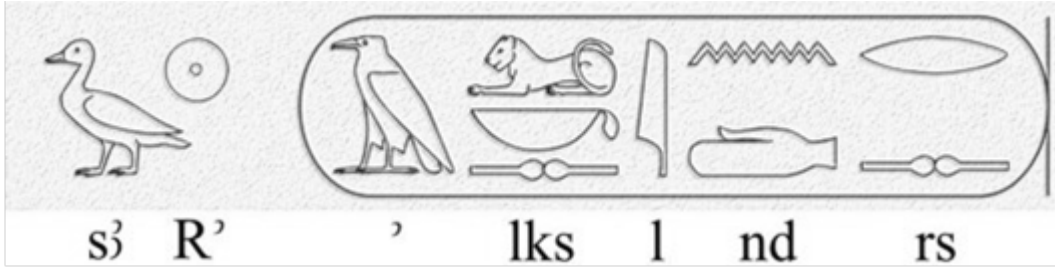
Res. 7: Büyük İskender'in Ölümünden Sonra Generallerinin Yönettikleri Bölgeler

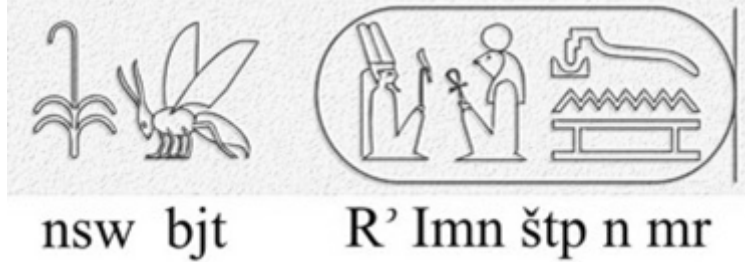
Res. 8: Grek Tanrısı Zeus'un Mısır Tanrısı Ammon ile Özdeşleştirilmesi

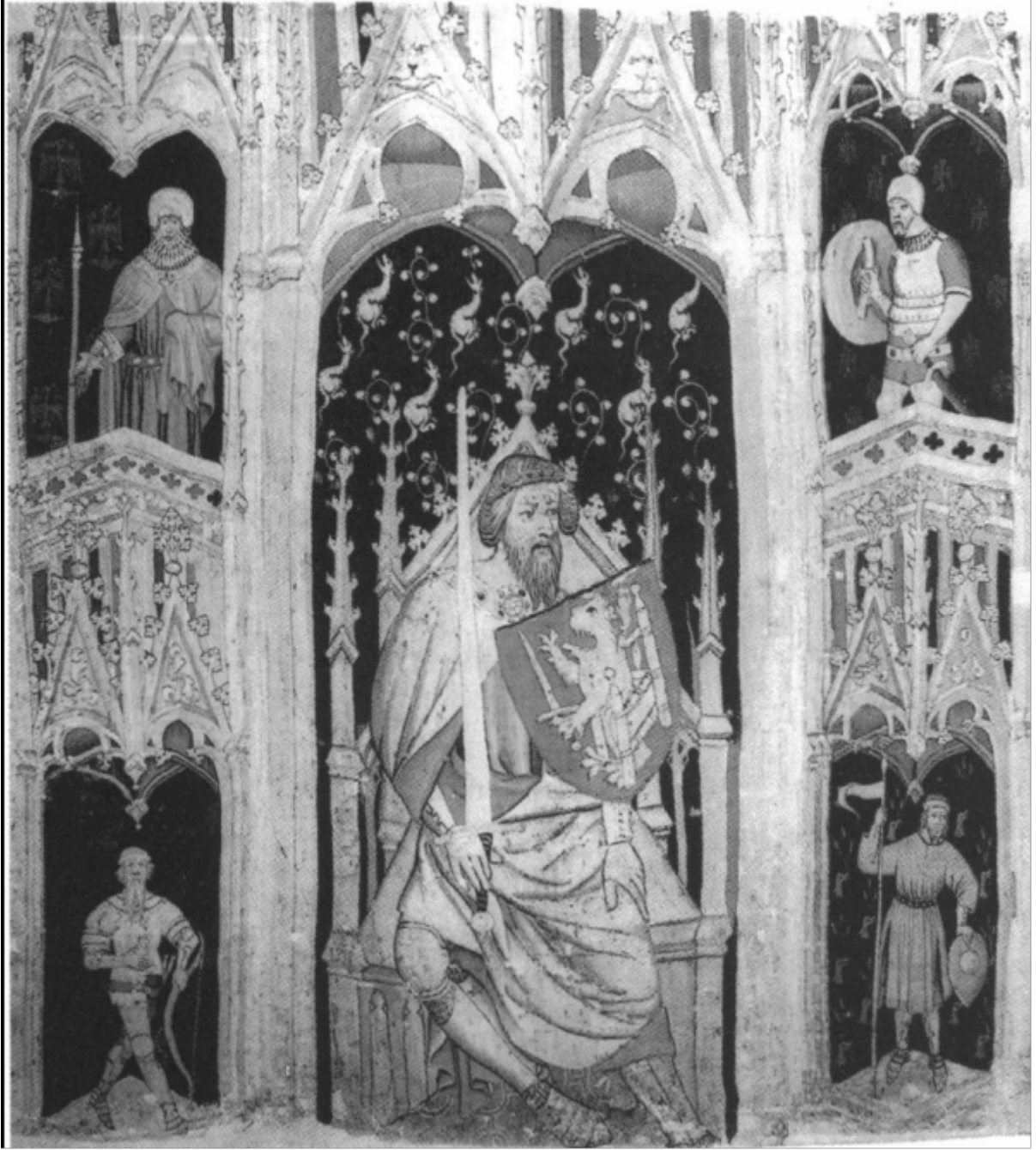
Res. 9: Mısır- Luxor Tapınağı, İskender Kabartması

Res. 10: Büyük İskender'in Adı; "Sa-Re Alexandros" (Re'nin Oğlu İskender)

Res. 11: Taçlandırma Adı; "Nesut-Bity, Meri -Amun Setep-En-Re" (Yukarı Ve Aşağı Mısır'ın Kralı, Amon'un En Sevdiği, Ra'nın Seçtiği)

Res. 12: Bir Şövalye Olarak Tasvir Edilen Büyük İskender, New York, The Metropolitan Museum Of Art

Res. 13: Kanatlı Yaratıklar Tarafından Tanrı Katına Çıkarılan İskender, Rom, Palazzo Doria Pamphilj

Res. 14: Ejderhalarla Birlikte Uçan İskender, Paris, Bibliotheque Nationale

Res. 15: İskender'in Deniz Yolculuğu, Berlin, Staatliche Museen

Res. 16: Büyük İskender'in Önemli 7 Portresi, Sakalsız Oluşu Ve Anastole Karakteristik Yönleridi, Virtuelles Antiken Museum, Göttingen.

Res. 17: İskender'in Yaşadığı Dönemden Kalan Tek Orijinal Tasvir, Babil-Hindistan M.Ö. 326

Res. 18: Büyük İskender, Tetradrahmi, M.Ö. 295-275

Res. 19: Büyük İskender, tetradrahmi, M.Ö. 332-323

Res. 20: Büyük İskender, Tetradrahmi, Makedonya

Res. 21: Büyük İskender, M.Ö. 317-306-5'de İskenderiye'de basılmış bir sikke

Res. 22: M.Ö. 2. Yüzyılda basılmış İskender sikkesi

Res. 23: İskender, Azara Tipi, Paris Louvre Müzesi

Res. 24: İskender, Azara Tipi, İstanbul

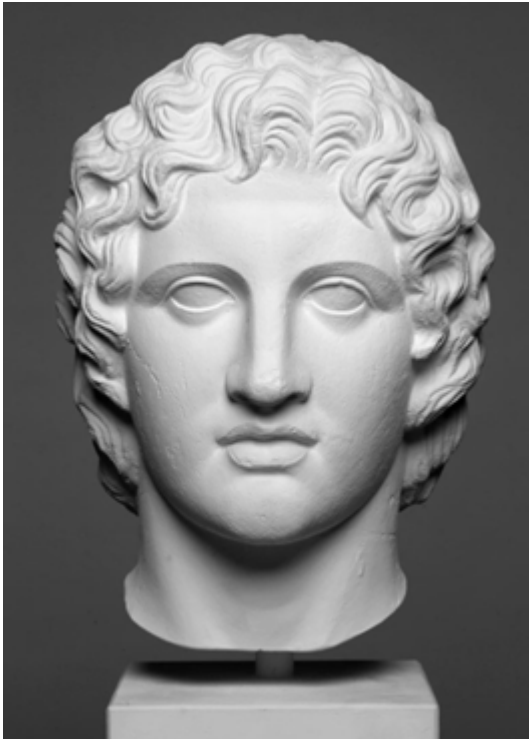
Res. 25: İskender, İ.S. 3.yüzyıla ait Abukir'de bulunmuş altın madalyonun kopyası, Berlin Antikensammlung

Res. 26: Iskender Schwarzenberg Tipi

Res. 27: Iskender, Dresden Tipi

Res. 28: a) Akropolis-Erbach Tipi, Erbach

b) Akropolis-Erbach Tipi, Atina

Res. 29: İskender-Helios, Boston, Mus. of Fine Arts

Res. 30: İskender, Cammin Katedrali'nden bir Gemme

APHRODITE

*Ensar SOY

Homeros'a göre Aphrodite, Zeus'la Dione'nin kızıdır. Hesiodos ise Theogonia'sında onun, Uranos'un Kronos tarafından kesilen erkeklik organlarından doğduğunu söyler. Ak çeliğin kestiği hayalara gelince,

Resim 1: Ippolito Buzzi (1562–1634), Aphrodite, Roma Ulusal Müzesi

Dalgalı denize atar atmaz onları,
Gittiler engine doğru uzun zaman.
Ak köpükler çıkıyordu tanrısal uzuvdan:
Bir kız türeyiverdi bu ak köpükten.
önce kutsal Kythera'ya uğradı bu kız,
Oradan da denizle çevrili Kıbrıs'a gitti.
Orada karaya çıktı güzeller güzeli tanrıça,
Yürüdükçe yeşil çimenler fışkırıyordu
Narin ayaklarının bastığı yerden
Aphrodite dediler ona tanrılar ve insanlar,
Bir köpükten doğmuş olduğu için
(Çeviri: Azra ERHAT – Sabahattin EYÜBOĞLU)

Aphrodite doğup da yürüyünce tanrılara doğru, Eros'la (Aşk, Sevgi) Himeros (Arzu) takırlılar hemen peşine. Aphrodite'in ateş tanrısı Hephaistos'la evliliğinden ve kocasını savaş tanrısı Ares'le aldatmasından başka maceraları da olmuştur.

Aphrodite, Frigya'da, Ida Dağı'nın (Kaz Dağı) eteklerinde sığırlarını otlatan çok güzel bir gençle karşılaşır. Adı Ankhises'tir bu gencin, Troia kral soyundandır. Kharit'lerin¹ süsleyip kokular sürdüğü tanrıça, başka bir kılığa girerek bu gence gözükür. Onu gören Ankhises şöyle konuşur:

“Selam sana, tanrılar katını bırakıp evime gelen ey kadın! Mutlaka bir tanrıçasın sen. Ya da bu dağın zengin kaynaklarında, sık ormanlarında yaşayan bir perisin. Sana bir sunak diktireceğim, bol adaklar adayacağım, yeter ki Troialıların en ünlüsü yap sen beni, yeter ki bütün halkların sayacağı bir çocuk ver bana!”

Kimliğini saklayan Aphrodite, bir tanrıça değil, sadece bir kadın olduğunu ve tanrılar tarafından gönderildiğini söyler Ankhises'e. O zaman tutar elinden Aphrodite'yi eve götürür Ankhises. Seviştikten sonra, bütün kutsal parlaklığı içinde görünür. Tanrıça, Ankhises'in şaşkınlığı ve korkusu karşısında merak etmemesini, bu gizi saklamasını bildiği takdirde kendisine bir şey olmayacağını söyler ona. Ne var ki Ankhises, bu öğüdü tutmaz, tanrıçaya sahip olmakla övünür bir gün. Buna kızan Zeus, bir yıldırımınla Kral Ankhises'i kötürüm eder.

Aphrodite'nin Hermes'le ilişkisinden Hermaphroditos, Dionysos'la ilişkisinden ise Priapos dünyaya gelir. Hermaphroditos masalını, Azra ERHAT'ın tutkulu duyarlılığı, coşkulu üslubu ve şiirli diliyle kısaltarak veriyoruz:

¹Kharitler: Göze hoş olanı simgeleyen tanrıçalar.

Bodrum'un hemen yanında, deniz kıyısında, bir zamanlar 'Salmakis' denilen, bugün 'Bardakçı' diye anılan yerde gökten düşme bir cennet bahçesi gibi küçücük, berrak bir gül varmış. Mersin ve yabani sakız ağaçları bu göle yeşil bir çelenk olurlarmış. Bu güzel gölde Salmakis adlı bir su perisi yaşarmış. İşi gücü gölün yemyeşil sularında çırpınıp yıkanmak, çırılçıplak cümbüş etmekmiş. Suya daldığı zaman su olur akar, takındığı çiçeklerle dağda gezerken dağ yamacının canı olur, ağaçlara karışır, türküsü de salınan dalların yaprak fısıltısı hâline gelirmiş.

Bir gün Salmakis göl kıyısında çiçek toplarken güzel bir delikanlı görmüş. Hermaphroditos adındaki bu körpe delikanlıyı görünce Salmakis'in gönlü sevgiyle harlanmış ve yanına varıp şöyle demiş ona: "Ne mutlu seni doğuran anaya, seni emziren sütnineye! Ama gelin olarak sana varan kız onlardan yüz kere, bin kere daha mutlu. Nice zevkler tadacaktır o! Bugüne değin evlenmedinse, gel birbirimize varalım; yok, bir gelinle gerdeğe girdinse, yine de sevişelim şuracıkta, duyacağınız zevk hırsızlama bir zevk olsun." Ama çocukluk çağından yeni çıkmış olan Hermaphroditos çekingen, sıkılgan bir gençmiş. Salmakis'in dediklerini duyunca yanakları utançla kızarmış ve "Git oradan!" diye dürtmüş peri kızını. Salmakis, içi acıyla burkularak, bir çalının ardına çekilip gizlenmiş. Hermaphroditos ise soyunmuş, çırılçıplak göle dalmış. Dibi görünen derin suda fildişi bir heykel gibi yüzüyormuş. Peri kızının gözleri arzu ateşiyle yanıp çakmış ve "Artık benimsin!" diye bir sevinç ılgığı atarak, kınından sıyrılan bir kılıç gibi çıplak ve parlak gövdesiyle göle atlamış. Hermaphroditos'u elleri, kolları, bacaklarıyla sarmış, acıtırmasına kavramış. Dudaklarını dudaklarına kenetlemiş. Hermaphroditos kurtulayım diye çırpınırken, peri kızı, tanrılara seslenmiş, "Size yalvarırım, ikimizi birbirimize kavuşturun!" diye yakarmış. Tanrılar dileğini yerine getirmişler. Kızla erkeğin iki gövdesini tek bir gövdede birleştirmişler, öyle ki, o gövde ne erkek ne dişi, aynı zamanda hem erkek hem dişi olmuş... (Mavi Anadolu, 1960, sayfa 165-173.)

Resim 2: Tiziano Vecellio (1490–1576), *Venus ve Adonis*, İtalya, Getty Museum.

Aphrodite'nin bir başka sevgilisi de, Adonis olmuştur. Suriye kralı Theias veya Kıbrıs kralı Kinyras'ın Mirrha veya Smyrna adında bir kızı varmış. Apollodoros'a göre bu kız, Aphrodite'ye gereğince saygı göstermediği için, tanrıçanın hışmına uğramış. Tanrıça, kızın içine, önüne geçilmez bir baba arzusu koymuş. Kral ve kızı çiftleşmişler. Ne var ki, farkında olmadan işlediği bu günahı gören kral, kılıcıyla kızının peşine düşmüş, onu öldürmek istemiş. Kız tanrılara yalvararak, kendisini görünmez kılmalarını dilemiş. Kıza acıyan tanrılar, onu mersin ağacına dönüştürmüşler.

Dokuz ay sonra ağacın kabuğu çatlamış ve Adonis doğmuş. Adonis, daha çocuk olduğu hâlde, güzelliğiyle Aphrodite'yi büyülemiş. Tanrıça, bebeği bir sandığa saklamış, “Kimselere gösterme” diyerek Persephone'ye² vermiş. Bu kez Persephone vurulmuş çocuğa ve onu Aphrodite'ye geri vermek istememiş. Olay Zeus'a iletilmiş. Tanrılar tanrısı, Musa'lardan³ Kalliope'yi yargıç yapmış. Karar şöyle olmuş: Paylaşamayan genç Adonis, yılın yarısını Aphrodite'yle, öteki yarısını da Persephone ile geçirecektir. Ne var ki Adonis, sonraları, avlanmaktayken, bir yaban domuzunun saldırısına uğrayarak hayatını kaybetmiş.

Aphrodite'ye daha birçok efsanede rastlıyoruz: Kıbrıslı heykeltan Pygmalion, kadınlardan nefret edermiş. Bir gün fildişinden yaptığı çok güzel bir kadın heykeline vurulur. Sevgi tanrıçası Aphrodite'ye yalvarır, bu güzel kadın heykeline can vermesini ister. Dileği kabul edilir. Pygmalion, Galateia adındaki bu dirilen heykel ile evlenir. Pahos adında bir de çocukları olur. Pyramus ve Thisbe öyküsünü Latin ozanı Ovidius anlatır bütün ayrıntılarıyla:

Aphrodite, Babylonlu Pyramus ile Thisbe'nin içine, birbirine düşman iki ayrı aileden olmalarına karşın, karşılıklı bir sevgi koyar. İki sevgili, bir gece kentin dışında bir dut ağacının dibinde, ıssızlıkta buluşmak için sözleşirler. Önce gelen Thisbe, oralarda beliriveren bir aslandan korkup geri kaçır. Kaçarken de, hayvanın yırtıp kanla lekelediği örtüsünü düşürür. Ondan sonra buluşma yerine gelen Pyramus, kanlı örtüyü görünce sevgilisinin aslanlar tarafından parçalandığını sanır ve büyük bir umutsuzluk içinde kılıcını kendi göğsüne saplar. Tekrar aynı yere dönüp sevgilisinin ölüsünü bulunca Thisbe de canına kıyar.

Aphrodite'ye eşlik eden, onun alayını oluşturan varlıklar arasında Eros (Aşk, Sevgi) başta gelmektedir. Eros adına Homeros'ta rastlamıyoruz. Hesiodos, *Theogonia*'da Eros'un Khaos'tan doğduğunu söyler. Başka efsaneler onu Aphrodite'yle Ares'in oğlu olarak gösterirler.

Efsane, kesin biçimini geç bir çağda kazanır. Annesine karşı acımasız olan bu ikinci Eros, duygusal, kaprisli, çekici, büyüleyici bir varlıktır. Cinsel sevginin tanrısıdır. Genellikle, Zeus'un armağanı olan yay ve okla kanatlı olarak tasvir edilir. Kimi zaman tutkunun simgesi olan meşaleyle görülür.

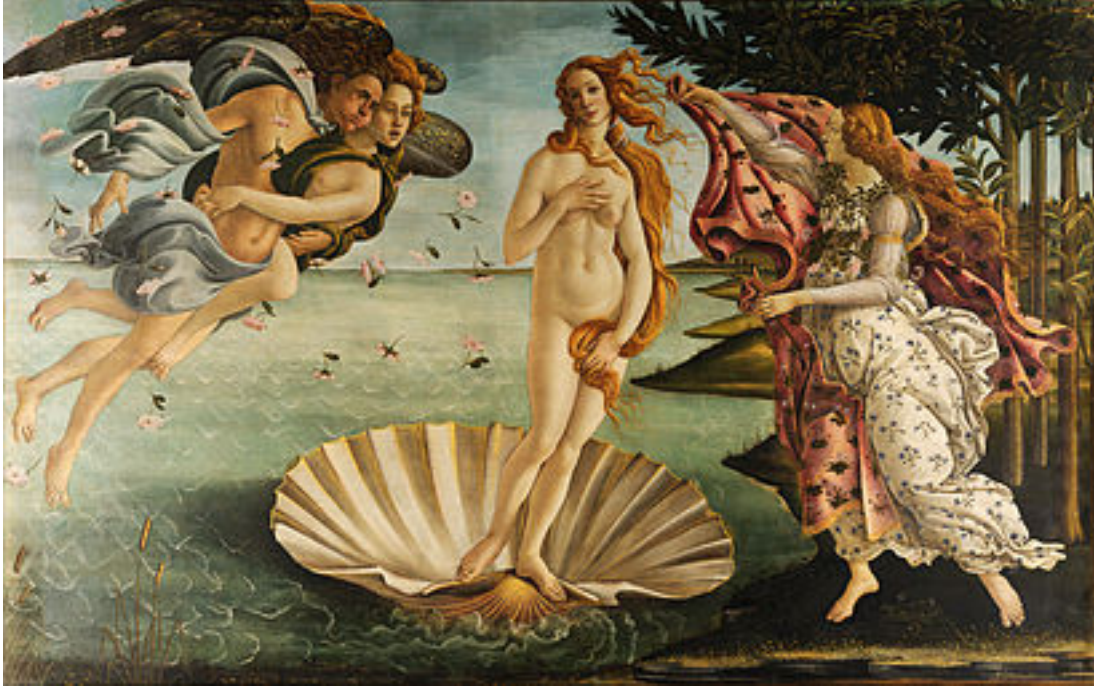
Aphrodite'nin kendisine gelince: Yunan sanatçılar yüzyıllar boyunca, yetkin bir kadın güzelliği gerçekleştirmek amacıyla, yavaş yavaş ideal bir Aphrodite tipi geliştirmişlerdir. Ne ki, bu yetkin güzelliğe ne kadar çok yaklaşılmışsa, tanrıçanın tanrısal özelliği de o kadar azalmış ve dünyasal-insansal tip üstün gelmiştir; çünkü bu saptayıştta, sanatçıların kullandıkları hafifmeşrep kadın modellerinin de etkisi olmuştur.

Tanrıçayı, arkaik heykelerde tümenden giyinik olarak görüyoruz. Hatta başı bile örtüktür. İ.Ö. V. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, vücudunun kimi bölümleri açılmaya başlar. Örneğin bir omuz, bir meme, bacağın bir parçası vesaire. Helenistik dönemde ise, en cinsel ve dürtücü çıplaklık üstün gelir. Aphrodite'nin belirgin işaretleri şunlardır: Bitkilerden mersin, gül, elma; hayvanlardan güvercin, serçe, keçi, istiridye, yunus balığı, kaplumbağa.

²Persephone: Bahar tanrıçası. Demeter ve Zeus'un kızı.

³Musa: Esin perisi.

‘NEŞENİN ARKADAŞI’ APHRODITE

Resim 3: Sandro Botticelli (1445–1510), *Aphrodite'nin (Venus'un) doğuşu*, Floransa, Uffizi.

Doğu kökenli Aphrodite, üretkenliğin kösteklenemez güçlerinin büyük tanrıçasıdır. Babası Uranos'un erkeklik organının atıldığı denizin köpüklerinden doğmuş olduğu yolundaki en eski söylence, tanrısal kişiliğinde daha derin bir nitelik bulunduğunu ortaya koyar. Aphrodite'nin belirgin cinsel ve üretken niteliğinde tanrıça-ana Akdeniz'in önemli mitolojik öğelerini görürüz. Sözcüğün en zarif anlamındaki değeriyle “aşk”ın tanrıçası olup yaşam isteğinin ve duyulardan alınan tadın simgesidir. Yani o, üremekten bağımsız, katıksız bir cinsellin anası, o hiçbir şeyin kösteklemediği yaşamın sevincidir. Edimlerini baskısız bir içgüdü düzenler ve onun bu içgüdü, tapınçta kendisine kusur edilmesi durumunda ya da herhangi bir aşk kıskançlığı duyduğunda uyanan korkutucu öfkesinde ortaya çıkar. İntikamı, çoğu zaman tek tek bireyleri değil de bir topluluğu vurur ve bir yanı kayırmasıyla büyük felakete neden olduğu Troia Savaşı gibi çok büyük felaketlerle kendini gösterir.

Sağ elinde korkunç bir çelik orak parıldayan Kronos, sol eliyle babasının erkeklik organını kavrayarak, duraksamadan kesin bir vuruş indirdi. En ufak evlât saygısı beslemeyen bu titan, Uranos'un üreme organlarını denize fırlattı. Amacı, denizin onlara ve Uranos'un başka çocuğa sahip olma umuduna mezar olmasıydı. Ölümsüzün organları, uzun süre, çevrelerinde beyaz bir köpük (Aphros) oluşuncaya dek denizde oradan oraya sürüklendi.

Güzellik ve üretkenlik tanrıçası, bu tanrısal köpükten yükseldi ve karaya çıkıncaya kadar sihirli bir deniz kabuğunda yattı. Kythera'ya vardı fakat o adayı kendisine barınak olarak seçemeyeceği kadar küçük bulduğu için yoluna devam etti. Kıbrıs'a gelince, orada kalmaya karar verdi; ayak basar basmaz, orada rengârenk çiçekler açmaya başladı. Themis kızın çırılçıplak oluşuna sinirlendi ve onu giydirmek ve süslemek için kendi kızları *Saatler* ya da *Mevsimler*'i koşturdu.

Resim 4: *Aphrodite, Eros ve Pan*, Atina Ulusal Müzesi

Aphrodite tatlı bir ten hazzına, yumuşaklığa, muzip bir gülüşe sahipti ve Olympos tanrılarından coşkulu bir kabul gördü. Aşk ve cinsellik tanrıçası olarak, kıskançlıkla sakladığı bir kemeri vardı. Bu kemeri kim kuşansa âşık olurdu. Peşinden pek çeşitli kimse koşardı: Peregoros (aşk acılarının avutucusu), Anteros (karşılık gören aşk) gibi kanatlı Epaphoslar⁴, Himeros (Aşk Arzusu) ve Anteros (Aşk Acısı) ve o her zaman her şeyi belirleyen kanatlı Eros figürü. Kytheralı kızın silahları, yumuşak başlılık ve ayartma idi. Hizmetinde bulunanlar Peitho (İnandırma), Apate (Ayartma) ve Philotas (Aşk Bağı) idi.

Aphrodite'nin sihirli gücüne dayanabilen sadece üç tanrıça vardı: Athena, Artemis ve Hestia. Yazgının bir oyunuyla Zeus, tanrıçaların en güzelini topal Hephaistos ile evlendirmişti. Fakat Ourania yani Aphrodite sert ve atak davranışlı, her an bir dişiyile birleşmeye hazır tanrı Ares'e çılgınca âşiktir. Bunların ilişkisinden Deimos, Phobos ve Harmonia doğar. Aldatıldığından habersiz demirci tanrı, karısının namusundan kuşulanmaz. Ne var ki, şafakta ortaya çıkan güneş tanrısı Helios, Ares'in Thrakia'daki sarayında iki sevgiliyi sarmaş dolay görüp de Hephaistos'a haber vermeye koşunca olanlar olur. Sert gerçeğin darbesiyle önce üzülen Hephaistos neye uğramışlığını ve acısını hemen intikam isteğine çevirir ve topallayarak işliğine koşup, ince ve çok sağlam tunç zincirlerinden bir ağ hazırlar; bunu temizliği bozulmuş olan evlilik yatağının üzerine yayar. Sonra sadakatsiz Kıbrıslıya güler yüz göstererek, kısa bir dinlenme için sevdiği Limni adasına gideceğini söyler ve kurduğu plânın gelişmesini bekler. Hephaistos yola çıkınca Aphrodite, hemen Zeus'un yakını olan savaşçı tanrıyı çağırır ve onunla yatağa girmekte gecikmez. Topal tanrının tuzağı kusursuz olmuştur. Zincirler uyuyan çiftin üzerine kapanır ve kaçacakları hiçbir açıklık kalmaz. Hephaistos'un öfkesi pek katıdır. Tanrıları o iğrenç sahneyi görmeye davet eder, namusunun nasıl kirletildiğine tanık olmalarını ister. Sadakatsiz kadını rezil eder ve ödediği başlık parasını Zeus'tan geri almadıkça onu serbest bırakmayacağını söyler.

Tanrıçalar utandıkları için Olympos'ta kalmışlardır ama tanrılar Hephaistos'un sarayında toplanmışlar, bir yandan uğursuz ağın yapılışındaki hünere hayran olur, bir yandan da bu acayip duruma gülmekten kendilerini alamazlar.

Bu arada Apollon ile konuşmakta olan Hermes, Kıbrıslı kadının çıplak vücudu konusunda birtakım değerlendirmeler yapar; Poseidon ise kadının güzelliği karşısında kendisinden geçmiş, dili tutulmuş, afallamıştır.

Zeus vereceği para ne kadar olursa olsun elini kesesine atmak niyetinde değildir. Tanrıçaya gittikçe daha fazla âşık olan Poseidon, Ares'in *-Zeus yerine-* ödeyeceği cezaya kefil olarak, âşıkların çözülmesini önerir. Ares zincirlerden kurtulur kurtulmaz, koşup Thrakia'ya sığınır. Aphrodite ise Kıbrıs'a giderek yıkanır ve Kharit'lerin ölümsüzlük yağından sürünerek bekâretini yeniden elde eder.

Hermes'in pohpohlayıcı sözlerin-den hoşlanıp güzel sözlere kanan tanrıça, ona bir gecelik aşk bağışla-mış, bu ilişkiden Hermaphrodite doğmuştur. Bu çocuk, çifte cinsiyeti simgeleyen tanrısal bir varlıktır. Aphrodite, Poseidon'a da iki oğul vermiştir: Rhodos ve Herophilos.

Aşk tanrıçasının bir başka genç âşığı da güneş tanrısının oğlu Phaethon'dur. Bu mutsuz arabacı güneş arabasını toprağa çok yakın sürme cüretini göstermiş, tam tanrıçayla birleşmek üzereyken hızla ilerleyip kendi ölümüne gitmiştir. Aphrodite bir Troia prensi olan

⁴Epaphos: Io'nun tanrı Zeus'tan olan çocuğudur.

Ankhises'ten Aineias'ı doğurmuştur. O aşk, Zeus'un Aphrodite'ye aşk acısını bir kez daha tatsın diye verdiği cezadan doğmuştur.

Aşk tanrıçası olduğu kadar “kör tutkunun tanrıçası da olduğu için, kemerinin sihirli gücüyle - kendi hâlinde bir kayıkçı olan Phaon olayındaki gibi- baştan çıkarmayı becerirdi; fakat aynı zamanda -vatana ihanet edip babasını ve öz çocuklarını öldüren Medeia'ya yaptığı gibi- bir kimsenin mahvına da yol açabilirdi. Büyük bir kozmik gücü vardı; istekle çılgınlık üzerinde de egemenliğini gösterebilirdi. Öfkesiyle, şafak tanrıçası Eos'u Ares'in isteklerine boyun eğme gibi bir suç işlediği için çarpmıştı. Ayrıca, Limni adası kadın nüfusunun tümünü, kocalarının yabancı kadınları yeğlemelerine yol açacak denli kötü bir koku cezasına çarptırmıştı. Nedeni de, kendi tapıncına karşı gelmiş olmalarıydı. Kadınlar ise bu duruma katlanamayarak bütün erkekleri öldürüp bir kadın toplumu kurdular. Ancak Argo Gemisi yolcularının adaya gelmesiyle yeniden erkeklerle ilişki kurmaya ve çocuk doğurmaya başladılar. Aphrodite daha sonra Kinyras'ın kızlarını yabancılarla birlikte olmaya zorladı. Ares ile olan ilişkisini Hephaistos'a yetiştiren Helios'tan öğ almak için, kızı Pasiphae'nin içine umutsuz ve doğa dışı bir sevda düşürdü. Pasiphae'yi, Poseidon'un Minos'a armağanı olan bir Girit boğasına âşık etti.

Resim 5: Dyonisos, Aphrodite ve Eros, Antalya Arkeoloji Müzesi

Kini gibi lütfu da uğursuzluk taşıyabilirdi. Tethys ile Peleus'un düğün yemeğinde, uyuşmazlık tanrıçası Eris, bir masaya, üzerinde “*en güzel kıza*” yazılı altın bir elma atmıştı. Bunun üzerine Hera, Athena ve Aphrodite arasında bir anlaşmazlık çıktı. Zeus da işi çözümlmek için Hermes'e, bu üç tanrıçayı Ida Dağı'na götürmesini, orada Piriámos'un oğlu Paris'in hakemliğine sunulmasını buyurdu. Tanrıçaların her biri sonucu etkileme çabasına girdi. Hera altın elma karşılığında hakeme servet ve iktidar vaat etti. Athena'nın vaadi bilgelik ve savaşta yenilmezlikti. Aphrodite ise önce Paris'i büyüledi, sonra ona ölümlülerin en güzeli Helene'nin aşkını sundu. Yarışmayı kazanan Aphrodite oldu ve Helene'nin kaçırılmasından çetin ve uzun bir çatışma olan Troia savaşı çıktı. Güzellik tanrıçası, tüm çabalarına karşın, Paris'in ölümünü ve Troia'nın yıkılmasını önleyemedi. Yine de Aineias'ın kurtuluşunu sağlayabildi, o da babası Ankhises ve oğlu Lulus ile Troia soyunu Roma'da sürdürdü; Aphrodite Roma'da çok sayılan bir tanrıça oldu.

BİBLİYOGRAFİ

Azra ERHAT, **Mitoloji Sözlüğü**, İstanbul, 2012.

Bedrettin CÖMERT, **Mitoloji ve İkonografi**, Ankara, 2010.

Roza AGIZZA, **Antik Yunan'da Mitoloji**, çev. Z. Zühre İLKGELEN, İstanbul, 2006.

YAZARLAR

Dr. Kudret SEZGİN

Hitit Üniversitesi
Öğretim Görevlisi
kudretsezgin@yahoo.de

2001-2006: Lisans: Arkeoloji – Mersin Üniversitesi
2007-2010: Yüksek Lisans: Arkeoloji – Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
2011-2017: Doktora: Arkeoloji – Akdeniz Üniversitesi

Arş. Gör. Emrullah KALKAN

Hitit Üniversitesi
Araştırma Görevlisi
emrullahkalkan@gmail.com

2005-2009: Lisans: Arkeoloji – Erzurum Atatürk Üniversitesi
2011-2014: Yüksek Lisans: Arkeoloji – Dokuz Eylül Üniversitesi

İlker ÇAKMAK

Hitit Üniversitesi
Mezun
ilkem_07@hotmail.com

2007-2012: Lisans: Arkeoloji – Akdeniz Üniversitesi
2014-2018: Yüksek Lisans: Arkeoloji – Hitit Üniversitesi

Halil AKKUŞ

Hitit Üniversitesi
Lisans Öğrencisi
hakkus011905@gmail.com

Sezer DÜNDAR

Hitit Üniversitesi
Lisans Öğrencisi
sizr.dndr@hotmail.com

Ensar SOY

(Misafir Yazar)

Sakarya Üniversitesi
Mezun
ensarsoy1@gmail.com

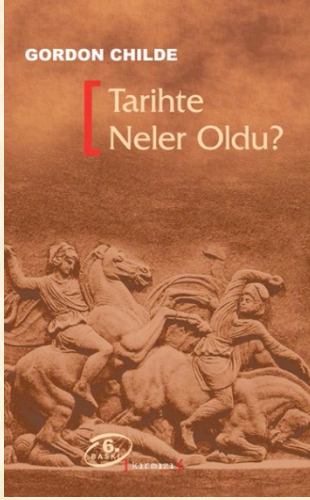
2013-2017: Lisans: Sanat Tarihi – Sakarya Üniversitesi

Siz de “Yazar” olmak
istiyorsanız

arkeohitit@hotmail.com

e-posta adresine yazılarınızı
gönderebilirsiniz.

KÜTÜPHANEMİZDEN KİTAP ÖNERİLERİ

Tarihte Neler Oldu?

Gordon Childe
Çev. Mete Tunçay, Alâeddin Şenel
Kırmızı Yayınları
2006

Yer Bilgisi

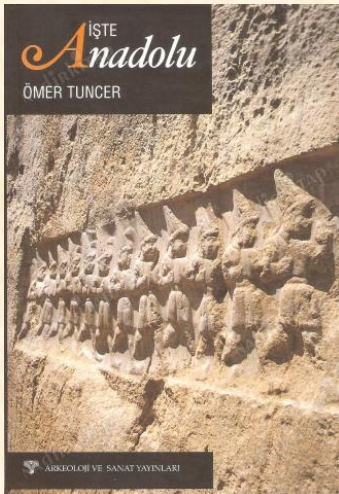
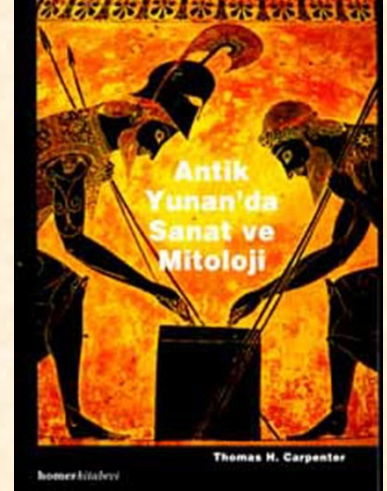
Hitit Üniversitesi Merkez Kütüphanesi
Kitap Salonu
CB 311 C436

Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji

Thomas H. Carpenter
Çev. Bensen B. M. Ünlüoğlu
Homer Kitabevi
2007

Yer Bilgisi

Hitit Üniversitesi Merkez Kütüphanesi
Kitap Salonu
PJ 3671 C54K87

İşte Anadolu

Ömer Tuncer
Arkeoloji ve Sanat Yayınları
1999

Yer Bilgisi

Hitit Üniversitesi Merkez Kütüphanesi
Kitap Salonu
HIT DS 155 T834